บทที่ 2

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง "การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากตับเต่า จังหวัดระยอง" โดยศึกษาปัญหา แหล่งที่มา วิเคราะห์ หาข้อสรุป จากความหมายนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร งานวิจัยที่ เกี่ยวข้อง และกำหนดกรอบแนวคิดพื้นฐานในการวิจัยดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน
   - 1.1 ความหมายของชุมชน
   - 1.2 แนวคิดทางสังคมวิทยา
   - 1.3 แนวคิดทางมนุษยนิยม
   - 1.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่
   - 1.5 แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา
   - 1.6 บทบาทของนักวิจัย
   - 1.7 ลักษณะโครงสร้างของชุมชนบ้านชากตับเต่า
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
   - 2.1 เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
   - 2.2 เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
   - 2.3 ประเด็นในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
   - 2.4 การมีส่วนร่วมของชุมชน
   - 2.5 รูปแบบการมีส่วนร่วม
   - 2.6 กระบวนการมีส่วนร่วม
   - 2.7 ปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วม
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น
   - 3.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร
   - 3.2 วิถีชีวิตของชุมชน
   - 3.3 การเรียนรู้กับการพัฒนาชุมชนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน จะทำให้เข้าใจบริบทของชุมชนและกลุ่มคนในชุมชนมากขึ้น ซึ่งมีแนวคิดที่อธิบายถึงชุมชนไว้ 3 แนวคิด นอกเหนือจากความหมายของชุมชน ก็คือ แนวคิดทางสังคมนิยม แนวคิดเชิงมนุษยวิทยา และแนวคิดชุมชนในรูปแบบใหม่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความหมายของชุมชน

ชุมชนเป็นคำที่มีการนำไปใช้อย่างกว้างขวางและใช้ในลักษณะแตกต่างกันออกไป คำว่า ชุมชน ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Community ซึ่งถ้าพิจารณาคำในภาษาอังกฤษ "Com" มีความหมาย = Together และจะเห็นว่ามีคำใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น Communal = ของชุมชน เพื่อชุมชน Common = ร่วมเป็นสมาชิก และ Commune = ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด

ชุมชน เป็นการรวมกันของบุคคลเพื่อประกอบกิจกรรมในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เพื่อให้ชีวิตและหมู่คณะที่ดีงาม เป็นชุมชนแห่งกัลยาณมิตร เพื่อการจัดการและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน (พระธรรมปิฎก, 2539, หน้า 72)

ประเวศ วะสี (2540, หน้า 33) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า " ความเป็นชุมชนอาจหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน

มาร์ค (Mark, 1994, p. 82) ให้ความหมายของชุมชนว่า " คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ ผลประโยชน์ กิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้ มีลักษณะเด่นเพียงพอ ที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกื้อกูลกัน "

กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 14) กล่าวถึงชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้านและผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

แนวคิดทางสังคมวิทยา

ชุมชน หมายถึง หน่วยทางสังคม และจากความหมายที่หลากหลาย สรุปลักษณะร่วมได้ว่า ชุมชนประกอบด้วย (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, หน้า 29–30)

1. อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์

2. ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

3. มีความผูกพัน

ปอปลิน (Poplin, 1979, pp. 9–18) ได้กล่าวถึงชุมชนใน 3 สถานะ คือ

1. ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์

2. ชุมชนในฐานะหน่วยขององค์กรทางสังคม

3. ชุมชนในฐานะจิตวิทยาวัฒนธรรม

และนิยามลักษณะของชุมชนว่าต้องประกอบด้วย

1. กลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่หรือบริเวณหนึ่ง

2. สมาชิกที่มีการติดต่อระหว่างกันทางสังคม

3. สมาชิกมีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม

4. มีความผู้พันทางจิตใจต่อระบบนิเวศ

5. มีกิจกรรมร่วมกันเพื่อใช้ประโยชน์

ส่วน ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2524, หน้า 7)ได้เสนอรูปแบบขององค์ประกอบของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในระบบต่าง ๆ เป็น 4 ประการ คือ

1. คน

2. ความสนใจของคนที่มีเรื่องเดียวกัน

3. การปฏิบัติต่อกัน

4. ความสัมพันธ์ของสมาชิก

สนธยา พลศรี (2533, หน้า 19) ได้กล่าวถึงชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม โดยการแบ่งชุมชนออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

1. การแบ่งตามจำนวนพลเมือง เช่น หมู่บ้าน เมือง นคร เป็นต้น

2. การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนการปกครอง เป็นต้น

3. การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ เช่น ศูนย์ผู้อพยพ เป็นต้น

4. การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชาชน เช่น ไชน่าทาวน์ เป็นต้น

5. การแบ่งตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา เช่น ย่านการค้า เหมืองแร่ เป็นต้น

6. การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม เช่น ศูนย์การขนส่ง เป็นต้น

7. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เป็นต้น

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

8. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536, หน้า 10–13) กล่าวไว้ใน สังคมวิทยา หลักการศึกษาวิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน ว่า สามารถแบ่งชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามการบริหารการปกครอง ซึ่งแบ่งโดยการพิจารณาจากลักษณะการปกครองของไทย ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเจตสุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

2. ลักษณะของชุมชน แบ่งตามกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนศูนย์การค้า ศูนย์กลางขนส่ง เขตอุตสาหกรรม ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ

3. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เป็นการแบ่งชุมชนในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง

นอกจากการศึกษาชุมชนในลักษณะดังกล่าว ในขณะเดียวกันก็สามารถพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ได้ทั้งแนวนอน (horizontal) และแนวตั้ง (vertical) ในแนวนอนนั้นรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล หรือระหว่างกลุ่มในระดับท้องถิ่น ส่วนในแนวตั้งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่มผลประโยชน์ หรือกับกลุ่มผลประโยชน์ในระดับต่าง ๆ ที่สูงขึ้นไปจนถึงองค์กรในระดับชาติ หรือระหว่างชาติ ประเทศ

นอกจากนี้ ยังมีวิธีการอื่นอีกในการวิเคราะห์ถึงเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ว่าปฏิสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มมีกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วยความร่วมมือ การแข่งขันและความขัดแย้ง ซึ่งมิติการวิเคราะห์เหล่านี้ให้คุณค่าที่มีนัยสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

แนวคิดทางมนุษยนิยม

แนวคิดของชุมชนใน ทางมนุษยนิยม (humanistic perspective) นี้ บางคนเรียกว่า เป็นแนวคิดของกลุ่ม Utopia นักสังคมนิยมวิทยาที่มีอิทธิพลสำคัญต่อแนวคิดนี้ 2 คน คือ โรเบิร์ต และบราวเนลล์ (Nisbet & Brownell, 1979, p. 97) มีความคิดว่าชุมชนต้องก่อเกิดมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคงและความผูกพัน

นิสเบ็ท เห็นว่าสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการสูญเสียความรู้สึกผูกพันของชุมชน (sense of community) ให้ข้อเขียนของ นิสเบ็ท เรื่อง The Quest for community นั้นเกิดจากเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่ ที่ไม่สามารถตอบสนองให้ปัจเจกบุคคลเกิดความมั่นคง เขาได้แสดงความเห็นว่าในลักษณะรัฐการเมืองสมัยใหม่ รัฐไม่สามารถสนองตอบต้องการทางด้านจิตในของคนได้ เพราะโดย

ธรรมชาติแล้ว องค์การเหล่านี้มีขนาดใหญ่ ซับซ้อน เป็นทางการเกินไป รัฐอาจจะก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในนามของรัฐ เช่น สงคราม แต่ในการตอบสนองอย่างปกติธรรมดาต่อความต้องการของคนในเชิงการยอมรับมิตรภาพ ความมั่นคง ความเป็นสมาชิก รัฐจะทำในสิ่งเหล่านี้ไม่ได้

ทางเลือกที่นักคิดในแนวนี้เสนอก็คือ การเรียกร้องให้ชุมชนมีขนาดเล็ก และมีโครงสร้างที่แน่นเหนียว เพราะในชุมชนขนาดเล็กเท่านั้นจะช่วยฟื้นฟูสภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้น เพราะจะรับผิดชอบต่อหน่วยที่เล็กที่สุด และกล่าวถึงชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการกระทำที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่ตนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดและสนิมสนม

แนวคิดทั้งสองคนนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการเรียกร้องต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ การขยายตัวของเมือง ประชากร ฯลฯ ที่ก่อให้เกิดสภาวะความแปลกแยก ความวิตกกังวล ความโดดเดี่ยว ไม่สนใจใยดีหรือรู้สึกรับผิดชอบต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้าง ไม่รู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบตัดสินใจหรือรับผลประโยชน์นั้น ๆ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, หน้า 34)

ส่วน อริยา เศวตามร์ (2542, หน้า 191). กล่าวถึงการสร้างชุมชน ว่าเป็นการแสดงออกถึงอำนาจและเป็นวาทกรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงมีทั้งความหมายที่หลากหลายและความหมายที่ขัดแย้ง มิได้มีเพียงความหมายเดียวหรือความหมายที่เป็นกลาง และไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ นัยของการนิยามหมู่บ้านให้ติดกับพื้นที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐพยายามรวมศูนย์อำนาจด้วยการทำให้พื้นที่แตกออกเป็นหน่วยเล็ก ๆ เพื่อง่ายต่อการปกครอง สะท้อนให้เห็นกระบวนการที่หมู่บ้านถูกผนวกเข้าสู่ระบบทุนและตลาด

โดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนทางมนุษยนิยมนี้มีลักษณะที่น่าสนใจคือ

1. ไม่ได้ให้ความสนใจหรือความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ หรือพื้นที่
2. เน้นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์
3. เป็นลักษณะความรู้สึกเชิงอัตวิสัยของความเป็นชุมชน หรือแบบแผนในอุดมคติ กล่าวคือ นำเสนอลักษณะชุมชนที่ควรจะเป็นชุมชน หรือชุมชนในอุดมคตินั่นเอง

แม้ว่าจะมีทัศนะอันหลากหลายเกี่ยวกับชุมชน ก็ยังสามารถสรุปหาจุดร่วมได้ 2 ประการ คือ

1. เป็นการกล่าวถึงวิวัฒนาการของการสมาคมของมนุษย์ (human association)
2. มีการยอมรับอย่างกว้างขวางว่า การเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความเกาะเกี่ยวใน

สังคมมนุษย์เกิดจากการเกิดจากเปลี่ยนแปลงทางอุตสาหกรรม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเทคโนโลยี ลักษณะหนึ่งของ การสมาคมของมนุษย์จะหายไป และจะมีลักษณะใหม่มาแทนที่

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่ เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยีและปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น การพิจารณาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาไม่อาจจำกัดอยู่ในปริมณฑลของชุมชนที่มีอาณาเขตภูมิศาสตร์เล็ก ๆ ได้เพียงลำพัง เพราะบางปัญหาก็เกิดจากอิทธิพลภายนอก ซึ่งบางครั้งการแก้ไขต้องการการรวมกำลัง ความร่วมมือ และทรัพยากรจากภายนอกชุมชน

คุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนในรูปแบบใหม่ (Schuler, 1996, p. 9)

1. จิตสำนึกร่วม (consciousness)
2. หลักการ (principle)
3. จุดมุ่งหมาย (purpose)

ดังนั้น ชุมชนในรูปแบบใหม่ จึงอาจมีลักษณะเป็น "ชุมชนทางอากาศ" หรือผู้สนใจจะมีส่วนร่วมในรายการวิทยุ ชุมชนเครือข่ายบน internet ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนที่ไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่ทางกายภาพ ไม่จำเป็นว่าสมาชิกต้องพบปะหน้าตากันโดยตรง แต่เป็นชุมชนที่อาศัยเทคโนโลยีการสื่อสาร และเทคโนโยลีสารสนเทศ เป็นเครื่องสานความสัมพันธ์ และจิตสำนึกร่วมของสมาชิก

สคูเล่อร์ (Schuler, 1996) ได้กล่าวว่า ชุมชน คือ สายใย (web) ของความสัมพันธ์ทางสังคม มีความเป็นเอกภาพ มีพลังความยึดโยง (cohesive) การสนับสนุนเกื้อกูลกันและกัน ทำนองเดียวกันเทคโนโลยี ก็คือ สายใย (web) ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ และการสื่อสารของผู้คนต่าง ๆ เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ และการสื่อสารผ่านวิทยุ โทรทัศน์ เผ่าพันธุ์ เพศ วัย ศาสนา และฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

ชุมชนในรูปแบบใหม่ อาจเรียกได้ว่าเป็น "ชุมชนเสมือนจริง" (virtual community) เป็นชุมชนที่กลุ่มคนอาจจะได้พบกันโดยตรงหรือไม่ก็ตาม แต่ไม่มีโอกาสสื่อสารกันด้วยถ้อยคำภาษาและความคิดผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ชุมชนแบบนี้มีข้อดีกว่าชุมชนแบบอื่นตรงที่ว่า ไม่มีอคติเกี่ยวกับเพศ อายุ เชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ รูปร่างหน้าตา เสียงพูด อากัปกิริยาของสมาชิกชุมชนเสมือนจริงเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงผู้ที่มีความสนใจร่วมกันเข้าด้วยกัน ในชุมชนแบบเดิมเราจะรู้จักผู้คนต่อเมื่อได้พบปะหน้าค่าตา และต้องคบหาสมาคมกับผู้คนจำนวนไม่น้อยกว่าที่จะพบผู้ที่มีความสนใจในเรื่องบางเรื่องเหมือนกับเรา แต่ในชุมชนประเภทนี้เราสามารถเข้าถึงแหล่งที่เราสนใจ

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

ได้อย่างทันที นอกจากนี้ยังมีข้อดี คือ ช่วยคัดสรรกลั่นกรองข้อมูลที่จำเป็นและทันสมัย โดยไม่ต้องเก็บรวบรวมไว้มากมายเช่นแต่ก่อน (Rheingold, 1998, pp. 116–121)

อย่างไรก็ดี มีข้อทักท้วงว่าชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ ไม่น่าจะถือว่ามีลักษณะเป็น " ชุมชน " เนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องไม่มีพันธะใด ๆ กับชุมชน มีอิสระที่จะเลือกเข้าร่วมเมื่อใดก็ได้ หรือถอยออกไปเมื่อใดก็ได้ อีกทั้งข้อมูลข่าวสารที่สื่อถึงกันก็ไม่สามารถที่จะเชื่อถือได้หมด

ชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ ยังคงต้องมีการอาศัยความเป็นชุมชนเกิดคือพื้นที่อยู่บ้าง แต่ลักษณะความสัมพันธ์มีการเปลี่ยนแปลงไป สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมที่ซับซ้อน โดยผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่มีรูปแบบที่กว้างขวางขึ้นทั้งในระดับชาติ และในระดับโลก กล่าวคือ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นถ้าเป็นปัญหา ปัญหาหรือสิ่งนั้น ๆ ก็จะเชื่อมโยงไปในระดับที่กว้างขึ้นได้ และในทางตรงกันข้ามก็จะเป็นประโยชน์หรือมีผลต่อความรับผิดชอบร่วมกันในฐานะเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ที่มีจิตสำนึกร่วมกันมีหลักการและจุดหมายร่วมกัน

สคูเล่อร์ (Schuler, 1996, pp. 6–7) กล่าวถึงปัจจัยและทิศทางของชุมชนในรูปแบบใหม่ คือ ความเป็นปัจเจกบุคคลของแต่ละบุคคล ระบบเศรษฐกิจ และการแพร่กระจายของเทคโนโลยีสารสนเทศอันไร้ขอบเขต ที่จะสร้างวัฒนธรรมมวลชนแบบใหม่

โลอิส (Lois, 1999) ของกลุ่ม HUD (Housing and Urban Development) ในอเมริกา ได้กล่าวถึงชุมชนในปี ค.ศ. 2020 ว่าชุมชนจะอยู่บนพื้นฐานและหรืออยู่ในรูปแบบขององค์กร รัฐ รัฐบาลท้องถิ่น องค์กรเอกชน ที่สามารถสร้างและส่งเสริมโดยการวางแผนร่วมกันโดยมีเครือข่ายคอมพิวเตอร์เป็นพื้นฐาน และการพัฒนาจะอยู่ในลักษณะของกิจกรรมความร่วมมือทางเทคนิคและการมีส่วนร่วมของรัฐ และกลุ่มคนในท้องถิ่น (www. Hud.gov/ ccpd/c2020)

การเก็บข้อมูลในการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในครั้งนี้ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องนำเทคนิคเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยามาดำเนินการร่วมด้วย เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นในทุกบรรยากาศในชุมชน สามารถนำมาประเมินการทำงานอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนได้เป็นอย่างดี

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา

เนื่องจากการวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการเก็บข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวของกับคนในชุมชนเป้าหมาย ดังนั้นข้อมูลที่ได้มา จึงเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนอยู่ตลอดเวลา ซึ่งพฤติกรรมที่เกิดขึ้นของคน เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิด อันเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่จะนำมาทำนาย หรือวางแผนการดำเนินงานวิจัยเชิงคุณภาพต่อไป การวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) นับเป็นระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) แบบหนึ่ง ซึ่งเป็นศาสตร์ที่มีรากฐานทางปรัชญา (philosophy) ความเชื่อเกี่ยวกับการศึกษาปรากฏ

การณ์ การให้ความหมาย จากสิ่งที่เกิดขึ้นหรือประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมาตามสถานการณ์ที่เป็นจริง (Spiegelberg, 1965 cited in Streubert & Carpenter, 1995, p. 35) ตามการรับรู้ของบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ และสะท้อนให้เห็นถึงบริบทของปรากฏการณ์อย่างลึกซึ้ง แล้วนำมาอธิบายปรากฏการณ์อย่างตรงไปตรงมาด้วยความรู้สึกนึกคิดจากประสบการณ์ โดยไม่มีการคิดล่วงหน้า หรือถ้ามี ผู้ศึกษาจะต้องแยกออกจากสิ่งที่กำลังศึกษา (bracketing) โดยใช้แนวคิดและให้ความสำคัญต่อความหมายกับการรับรู้ทั้งภายในและภายนอกของบุคคล ซึ่งการรับรู้ก็คือความคิดในทุก ๆ เรื่องของบุคคล เพราะบุคคลจะเป็นผู้ที่รู้ความเป็นตัวเขาเองมากที่สุด (Merleau-Ponty, 1956 cited in Streubert & Carpenter, 1995, p. 31)

ไฮเดทเจอร์ (Heidegger, 1987) ผู้พัฒนาแนวคิดการศึกษาทางปรากฏการณ์วิทยาต่อจากฮัสเซล (Husserl, 1970) กล่าวถึงคุณลักษณะสำคัญของบุคคลไว้หลายประการ ดังนี้

1. บุคคลมีโลกของตนในสิ่งแวดล้อม (the person as having a world) หมายถึง บุคคลมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่ติดตัวเขามาตั้งแต่กำเนิด ไม่สามารถแยกจากกันได้ สิ่งแวดล้อมในที่นี้หมายถึง ภาษา ภูมิหลัง หรือวัฒนธรรมที่สืบทอดและติดตัวบุคคลนั้นมาตั้งแต่กำเนิด ไม่ใช่เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ดังนั้นการศึกษาถึงบุคคลจะต้องศึกษาให้เข้าใจในบริบทที่เป็นสิ่งแวดล้อมของบุคคลนั้นว่าเป็นอย่างไร

2. บุคคลเป็นผู้ให้คุณค่า และความสำคัญของการมีชีวิตอยู่ (the person as a being for whom things have significance and value) หมายถึง บุคคลให้คุณค่าหรือความหมายแต่ละเรื่องไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม ภาษาและภูมิหลังของแต่ละบุคคล ดังนั้นการทำความเข้าใจในการแสดงออกหรือความรู้สึกของบุคคล จึงต้องศึกษาบุคคลในบริบทของคน ๆ นั้น

3. บุคคลเป็นผู้ให้ความหมายต่อตนเอง (the person as self-interpreting) หมายถึง บุคคลให้ความหมายของประสบการณ์ตามความคิด ความรู้สึกของตนเอง ซึ่งแตกต่างจากความหมายของบุคคลอื่นหรือความจริงจากทฤษฎี

4. บุคคลเป็นหน่วยรวม (the person as embodies) นั่นคือ รวมการให้ความหมาย ความคาดหวัง ความรู้สึกนึกคิด นิสัย แบบแผนการดำเนินชีวิต ไว้ด้วยกันเป็นหนึ่งเดียว ไม่สามารถแยกคนออกเป็นส่วน ๆ โดยเชื่อว่า คนประกอบด้วย กาย จิต สังคม และต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นประสบการณ์ของบุคคลจึงเป็นประสบการณ์โดยรวม ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงของทุกสิ่งในตัวบุคคลคนนั้น

5. บุคคลมีมิติของเวลา (the person in time) ประสบการณ์ชีวิตของบุคคลจะเป็นอยู่ตามมิติของเวลา โดยความคิดในปัจจุบันของบุคคลจะได้รับอิทธิพลมาจากอดีต และส่งผลถึง

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

อนาคตได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสิ่งที่บุคคลตระหนักและให้ความสนใจ

สิ่งแวดล้อม เป็นกลุ่มของความสัมพันธ์ที่บุคคลมีประสบการณ์อยู่ในปัจจุบัน รวมถึงภูมิหลัง อายุ การศึกษา ภาษา วัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคม ซึ่งซึมซับอยู่ในตัวบุคคลที่เรียนรู้มาตั้งแต่เกิด และเชื่อว่าบุคคลไม่สามารถแยกจากสิ่งแวดล้อมได้

การเชื่อมโยงประสบการณ์ (hermeneutic circle) เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์ ในอดีตที่บุคคลเคยได้รับหรือเข้าใจมาก่อน เข้ากับประสบการณ์ครั้งใหม่ เพื่อที่จะรับรู้และให้ ความหมายกับประสบการณ์ครั้งใหม่เป็นลูกโซ่ นั่นคือ บุคคลเข้าใจบางสิ่งบางอย่างได้ โดยการเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่บุคคลนั้นรู้จักหรือเคยมีประสบการณ์มาก่อน

การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยา เป็นวิธีการที่จะพยายามค้นหาความหมายของประสบการณ์ที่เป็นประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ ผู้ให้ข้อมูลจะถูกถามให้อธิบายประสบการณ์ออกมา นักวิจัยก็นำข้อมูลที่ได้มาให้ความหมายภายใต้คำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล ซึ่งไม่ต้องการทำนายหรือการพิสูจน์ตามการศึกษาเชิงปริมาณ และยังมีประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับการศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยาอื่น ๆ อีกดังนี้

1. การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยามีจุดเน้นที่การปรากฏของปรากฏการณ์ตามคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล

2. การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยาให้ความสำคัญกับองค์รวม

3. การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยาเป็นการค้นหาความหมายหรือการทำความเข้าใจประสบการณ์แนวคิด การตัดสินใจ และความเข้าใจของบุคคล ผ่านกระบวนการหยั่งรู้ (intuition) และการสะท้อนคิดพิจารณา (reflection) อย่างมีสติ (consciousness)

4. การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยามีความมุ่งมั่นที่จะอธิบายประสบการณ์ซึ่งต้องบรรยายให้ตรงกับความเป็นจริงของสิ่งที่เกิดขึ้นมากที่สุด และควรอธิบายอย่างตรงไปตรงมาด้วยคำพูดของผู้ให้ข้อมูล ว่าเกิดอะไรขึ้น ซึ่งคำพูดเหล่านี้จะแสดงให้เห็นถึงมโนภาพความรู้สึกทั้งในทางที่ดี และไม่ดีตามความเป็นจริง ไม่ใช่เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลตามความคิดเห็นของผู้ศึกษา

5. ในการศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยา ผู้ศึกษาต้องมีการใช้คำถามที่เหมาะสมเพื่อค้นหาความหมายของประสบการณ์ และมีการใช้ข้อมูลจากหลายแหล่ง จากความทรงจำ ประวัติในอดีต บันทึกต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันและกำลังดำเนินไปถึงอนาคต

6. การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยา สามารถนำข้อมูลจากคำบอกเล่า (subjective data) และข้อมูลที่ได้จากการวัดและสังเกต (objective data) มาใช้ร่วมกันเพื่อยืนยันซึ่งกันและกัน

169958

ว 371.9
ล 475 ก
2546

7. การศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยาเป็นการศึกษาค้นคว้าปรากฏการณ์ในทุก ๆ ประเด็น (all point) การรับรู้ของบุคคลในทุก ๆ ประเด็นจะมีความหมายและมีคุณค่า

8. ผลการศึกษาที่ได้เกิดจากการคิด การหยั่งรู้ การสะท้อนคิดพิจารณา และการตัดสินใจ เลือกข้อมูลภายใต้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ถูกต้องตามหลักการทางวิทยาศาสตร์

9. การศึกษาจะผานกระบวนการมองเห็น (seeing) สะท้อนคิดพิจารณา (reflection) จนเกิดความรู้ ความเข้าใจปรากฏการณ์ทั้งในระดับตื้นและลึก (knowing)

จะเห็นได้ว่า การวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา ได้สะท้อนให้เห็นถึงความลึกซึ้งของสิ่งต่าง ๆ นอกเหนือจากโครงสร้างทั่วไปที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ซึ่งเป็นข้อมูลอันละเอียดอ่อนและสำคัญยิ่งต่อการที่จะนำมาวางแผน หรือหาแนวทางการทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชน นักวิจัยจึงต้องมีการเตรียมตัวเผชิญ และสร้างบทบาทที่สอดคล้องเหมาะสมในการทำงานวิจัยให้เกิดความราบรื่นในชุมชนให้ได้

บทบาทของนักวิจัย

ในการวิจัยเชิงคุณภาพ นักวิจัยเป็นเสมือนเครื่องมือการวิจัย เนื่องจากเป็นผู้ที่สะท้อนและอธิบายประสบการณ์จากปรากฏการณ์และข้อมูลต่าง ๆ ออกมา รีนฮาร์ซ (Reinharz, 1984 cited in Streubert & Carpenter, 1995, pp. 41-42) ได้เสนอการเปลี่ยนประสบการณ์ที่พบเป็นภาษาเขียนให้ผู้อื่นได้เข้าใจไว้ 5 ขั้นตอน ได้แก่

1. เปลี่ยนประสบการณ์หรือสิ่งที่พบเห็นมาเป็นภาษาตามคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล โดยการพูดคุยกันและเสริมสร้างโอกาสที่จะให้มีการแบ่งปันประสบการณ์ระหว่างกัน

2. เปลี่ยนสิ่งที่เห็นและได้ยิน แล้วทำความเข้าใจในประสบการณ์เดิม ตั้งแต่คนที่ไม่มีประสบการณ์ และอะไรที่ทำให้คนอื่น ๆ มีประสบการณ์ โดยตัวนักวิจัยจะต้องมีความไว้วางใจผู้ร่วมวิจัย (the data participants) ซึ่งเป็นบุคคลที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาประสบการณ์เหล่านั้น นักวิจัยเชิงคุณภาพมักจะต้องเข้าใจในประสบการณ์ร่วมกันของผู้ร่วมวิจัย

3. เปลี่ยนความเข้าใจเกี่ยวกับประสบการณ์ ไปตามลำดับขั้นของแนวความคิด ที่เป็นแก่นสำคัญของประสบการณ์เดิม

4. เปลี่ยนสาระสำคัญ แล้วนำมาเขียนเป็นข้อความ ซึ่งข้อมูลบางส่วนอาจสูญหายหรือยังคงอยู่ ดังนั้น จึงควรมีการทบทวนจากผู้ร่วมวิจัย (participant) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องไม่มีสิ่งใดที่เพิ่มเข้ามาหรือขาดหายไป

5. เปลี่ยนข้อมูลมาเขียนเป็นรายงาน โดยทำให้ชัดเจนทุกขั้นตอน ในการเขียนมีการอ้างอิงจากการพรรณาประสบการณ์อย่างครอบคลุมและละเอียด ข้อมูลที่มีคุณค่าไม่ผิดเพี้ยนหรือ

สูญหาย

ในการแปลความหมายทั้ง 5 ขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยต้องยินยอมให้ผู้ร่วมวิจัยมีส่วนร่วมในการแปลความด้วย มีความสามารถในการสื่อสารอย่างชัดเจน สร้างบรรยากาศให้ผ่อนคลายมากที่สุด เพื่อให้การเก็บข้อมูลมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ผู้วิจัยจะต้องยอมรับในลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล ทั้งการพูด เพศ อายุ และลักษณะนิสัย ซึ่งจะมีผลต่อการเก็บข้อมูล ทำให้นักวิจัยจำเป็นต้องเลือกตัวอย่างในการเก็บข้อมูลเป็นแบบจำเพาะเจาะจง

ระเบียบวิธีการศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยา เป็นวิธีการที่มีการแสวงหาข้อมูลอย่างเป็นระบบอาศัยการวิพากษ์ วิจารณ์อย่างเข้มข้น ซึ่งมีการศึกษาหลายวิธี เช่น วิธีการของโคไลซี่ซี่ (Colaizi, 1978) แวนแคม (VanKaam, 1979) จิออร์จิ (Giorgi) ปาเตอร์สัน และ เดอร์ราด (Paterson & Zderad, 1976) แวนมาเนน (Van Manem, 1975) สตรูเบอร์ท (Streubert, 1991, cited in Streubert & Capenter, 1995, pp. 36, 38-39) ในแต่ละวิธีที่กล่าวถึงจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน แต่ทุกวิธีก็มุ่งที่จะสร้างคำอธิบายจากข้อมูลที่ได้มา

จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยานี้ให้ความสำคัญต่อประสบการณ์ของบุคคลเป็นผู้ให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ตามความคิดความรู้สึกของตนเอง จึงเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับการวิจัยนี้ ที่ต้องการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรกะทือ ในชุมชนบ้านชากตับเต่า จังหวัดระยอง เพื่อค้นหาสาระสำคัญ (essences) ของปรากฏการณ์ตามธรรมชาติในทุก ๆ ประเด็นที่เกิดขึ้นจริง

จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งหมดที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นสิ่งสำคัญในการบริหารงาน เป็นแนวคิดที่มีความซับซ้อนหลากหลายมุมมอง ขึ้นอยู่กับบริบทของเวลา สถานที่ ตลอดจนจุดประสงค์ของผู้นำแนวคิดไปใช้ แม้จะมีการศึกษามากมายทั้งในประเทศและต่างประเทศ มักเป็นการศึกษาวิจัยในเชิงปริมาณ (quantitative research) โดยเลือกศึกษาเฉพาะตัวแปรที่ผู้วิจัยสนใจ ข้อมูลที่ได้ยังมีข้อจำกัดของคำตอบที่ได้รับ ขาดความยืดหยุ่นและความลึกซึ้งในบางประเด็นเกี่ยวกับประสบการณ์ที่ได้รับตามการรับรู้ของผู้ให้ข้อมูลว่าเป็นอย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ซึ่งตรงกับแนวคิดในการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยวิธีวิจัยเชิงปรากฏการณ์ (phenomenological study) ที่ให้ความสำคัญและนำมาซึ่งคำตอบเหล่านั้น ขณะนี้ผู้วิจัยยังไม่พบว่ามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรกะทือ ในชุมชนบ้านชากตับเต่า จังหวัดระยอง ด้วยวิธีดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะใช้แนวคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมาเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย เพื่อให้ได้คำตอบที่ต้องการ โดยใช้การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกการ

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

สังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้

ลักษณะโครงสร้างของชุมชนบ้านชากตับเต่า

การศึกษาโครงสร้างด้านต่าง ๆ ในชุมชน นั้น โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ (2545) ได้กล่าวว่า เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งหมายถึง โครงสร้างด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชน ซึ่งสิ่งที่เกี่ยวข้องคือ สถาบัน องค์กร และบุคคลทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพราะจะช่วยทำให้เราทราบถึง บทบาท อำนาจ หน้าที่ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน และยังทำให้สามารถสังเกตบทบาทของสถาบัน องค์กร และบุคคลต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่ขับเคลื่อนชุมชนได้อย่างมีพลวัตยิ่งขึ้น และที่สำคัญ การทำความเข้าใจโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง จะทำให้ผู้เก็บข้อมูลจัดความสัมพันธ์ของตนเองกับชุมชนได้อย่างเหมาะสม ไม่เกิดอุปสรรคต่อการเข้าถึงชุมชน และสามารถนำข้อมูลเหล่านี้ มาประกอบภาพของชุมชนให้มีความชัดเจนมากขึ้น

ดังนั้นในการศึกษาโครงสร้างของชุมชนบ้านชากตับเต่า จังหวัดระยอง ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาข้อมูลทั่วไปที่เกี่ยวข้อง กับชุมชนนี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้

ชุมชนบ้านชากตับเต่า จังหวัดระยอง มีข้อมูลทั่วไปที่แบ่งได้ดังนี้ (อบต.ตำบลชากบก อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง, 2544, หน้า 1-3)

1. สภาพทั่วไปที่ประกอบด้วย

1.1 ที่ตั้ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของที่ว่าการอำเภอบ้านค่าย มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับหมู่ที่ 9 ตำบลบางบุตร อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง

ทิศใต้ ติดกับบ้านชากกอไผ่ ตำบลชากบก อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง

ทิศตะวันออก ติดกับบ้านบึงต้นซัน ตำบลชากบก อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง

ทิศตะวันตก ติดกับบ้านชากน้ำลึก ตำบลชากบก อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง

1.2 เนื้อที่ของชุมชน มีทั้งหมด 469 ไร่

1.3 ภูมิประเทศของชุมชน ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ลักษณะดิน เป็นดินร่วนเหมาะแก่การเกษตรกรรม

1.4 จำนวนหลังคาเรือนของชุมชนนี้มีทั้งหมด 179 หลังคาเรือน มีหมู่บ้านร่วมเขตตำบลเดียวกัน อีก 9 หมู่บ้าน

1.5 ประชากรชุมชนบ้านชากตับเต่า มีทั้งสิ้น 752 คน แยกเป็นชาย 364 คน หญิง 388 คน

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

2. สภาพสังคมชุมชนบ้านชากตับเต่า มีแหล่ง ที่ช่วยสนับสนุนสังคมหลายด้านคือ ด้านการศึกษาของชุมชน มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 1 แห่ง มีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน/ห้องสมุดประชาชน1 แห่ง

2.2 ด้านสถาบันและองค์การทางศาสนาของชุมชน มีวัด1 แห่ง คือวัดห้วงหิน

2.3 มีสถานีอนามัยของชุมชนบ้านชากตับเต่า 1 แห่ง

3. ความสะดวกขั้นพื้นฐานของชุมชนประกอบด้วยความสะดวกพื้นฐานดังนี้

3.1 การคมนาคมของชุมชน บางส่วนมีถนนดินลูกรัง ทำให้ประชาชนในเขตนั้นไม่สะดวกในการเดินทาง โดยเฉพาะในระยะฤดูฝน

3.2 การโทรคมนาคมของชุมชน มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ 1 แห่ง

3.3 การไฟฟ้าของชุมชน พบว่าประชาชนมีไฟฟ้าใช้ทั้งหมู่บ้าน

4. แหล่งน้ำธรรมชาติ ของชุมชน มีสภาพโครงสร้างธรรมชาติ ที่เป็นภูเขาอันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แต่ขณะนี้ป่าถูกบุกรุกจากบุคคลหลายกลุ่ม จึงทำให้ภูเขาที่มีอยู่ไม่สมบูรณ์ และแหล่งน้ำลดลงมาก

5. แหล่งน้ำที่สร้างขึ้นนั้น อาศัยแหล่งน้ำรวมของตำบลชากบก อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง สร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพทางการเกษตรคือ บ่อน้ำตื้น 1 แห่ง บ่อโยก 1 แห่ง และสระน้ำ 1 แห่ง

6. กลุ่มมวลชนจัดตั้ง ประกอบด้วย กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน 4 รุ่น รวมเป็น 150 คน และกลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ 1 รุ่น รวมเป็น 30 คน

7. สภาพทางเศรษฐกิจ จากการประกอบอาชีพ ของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม เช่น ทำสวนยางพารา ทำสวนผลไม้ ทำนา เป็นต้น

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยและพัฒนาในประเทศไทยนั้น รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบาย จากการให้รัฐ (ข้าราชการ) ทำการวิจัยเอง มาเป็นการส่งเสริมให้ภาคเอกชนทำการวิจัยและพัฒนา ทั้งนี้เพื่อสร้างความรู้ใหม่ โดยการค้นคว้าวิจัยบนพื้นฐานแนวคิดที่ว่า การสร้างเสริมภูมิปัญญาหรือสร้างเสริมการเรียนรู้ให้เกิดความรู้ จะต้องค้นคว้าวิจัย ถ้าจะให้เกิดประโยชน์ก็ต้องทำการพัฒนา (มนตรี จุฬาวัฒนมณฑล, 2537, หน้า 40-48)

สำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เกิดจากปัญหาเดิมที่บุคคล 3 กลุ่ม คือ นักวิจัย ชาวบ้าน และนักพัฒนา มีแนวคิดและโลกทัศน์ที่

แตกต่างกัน และเมื่อได้มาทำการศึกษาร่วมกัน อันมีฐานการศึกษาจากปัญหาและความต้องการในภาพรวมของชาวบ้าน โดยดำเนินการกิจกรรมด้วยการปฏิบัติหรือทดลอง เมื่อประเมินแล้วเห็นว่าได้ผลดีก็นำไปพัฒนาต่อไป (ไพฑูรย์ มีกุศล, 2543)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ต้องมีเหตุการณ์ร่วม 4 ประการด้วยกันคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน มีกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้น มีการปฏิบัติการให้เห็นจริง และมีการประเมินร่วมด้วยเป็นระยะ ๆ ซึ่งในวิธีการวิจัยแต่ละแบบมีส่วนร่วมก็อาศัยเทคนิควิธีการเฉพาะในการดำเนินการวิจัย

เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีเทคนิคในการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ ด้วยการทำความเข้าใจกับกลุ่มชุมชน ชีวิตชุมชน โดยอาศัยวิธีการหลักหลายประการ เพื่อให้ได้มาซึ่งความหมาย (meaning) ของสิ่งแวดล้อมในชุมชนนั้น ผู้วิจัยจะต้องเลือกชุมชนหรือสนามที่ต้องการศึกษา เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบตามกระบวนการจากปรากฏการณ์นั้น ผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจกับสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนด้วยความกระตือรือร้น โดยอาศัยผู้รู้ในชุมชนช่วยอธิบาย หรือช่วยให้ความหมายของสิ่งต่าง ๆ อย่างถี่ถ้วน แต่อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยต้องศึกษาจากเอกสารที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วและเอกสารที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนนั้น (ไพฑูรย์ มีกุศล, 2541, หน้า 123) นอกจากนี้ ยังเน้นการเก็บข้อมูลจาก การใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม (focus group interviewing) สัมภาษณ์และสอบถามความคิดเห็นของผู้นำชุมชน ประชาชน และผู้นำทางการศึกษาในพื้นที่ที่ทำการวิจัย และเป็นการบันทึกข้อมูลส่วนบุคคลกับสมาชิกในชุมชนนั้นพร้อมทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) เกี่ยวกับการค้นหาแหล่งภูมิปัญญาของท้องถิ่น การสร้างเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับกระบวนการการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเห็นเกี่ยวกับการสร้างเป้าหมายและแนวทางร่วมกันในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ซึ่งในการดำเนินการทุกขั้นตอนจะทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมไปพร้อม ๆ กัน

อุทัย ดุลยเกษม (2545, หน้า 131) กล่าวว่าการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Paticipatory Action Research) หรือ PAR นั้น เน้นที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการ กระบวนการนี้ชาวบ้านจะเรียนรู้โดยไม่ต้องเขียน ขึ้นกับจุดยืนของเรา และช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่คนธรรมดาทั่วไป...เพื่อจะได้นำไปต่อรองกับบุคคลอื่นมากขึ้น

แทนตอน (Tandon, 1988) ได้กล่าวถึงหลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิรู้ชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบการสร้างความรู้และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการ ยังเป็นสิ่งที่ปฏิบัติและยอมรับกันแพร่หลายในหมู่คนชาวบ้าน คนยากจน เพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของเขา

2. ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริม ยกระดับ และพัฒนาความเชื่อในตัวของเขา ให้เขาสามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง

3. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน โดยให้เขาได้ความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบสังคมของเขาและสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้อย่างเหมาะสม

4. สนใจในปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่นการต้องดิ้นรนต่อสู้กับแรงบีบคั้นจากผู้มีอิทธิพล ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นคำถามที่นักวิจัยรูปแบบเก่าไม่ค่อยได้นึกถึงมาก่อน

5. ปลดปล่อยความคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจน สามารถใช้ความคิด ความเห็น ของตนอย่างเสรี ในการมองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง สามารถใช้วิจารณญาณในการวิเคราะห์ วิจารณ์ ตรวจสอบความเท็จจริงต่าง ๆ สามารถยืนหยัดต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอก หรือจากอำนาจกดขี่ของผู้มีอำนาจ

อาจกล่าวได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถหยั่งรากลึกลงไปถึงประสบการณ์ทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรม เช่น มีความมุ่งมั่นที่จะเอาชนะหรือแก้ปัญหาที่ชาวบ้านมีความคับข้องใจอยู่ด้วย ความพยายามโดยวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะทำให้สามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายได้ตรงความต้องการที่จะแก้ปัญหานั้น สามารถให้แนวทางแก่ชาวบ้านว่าอะไรคือสิ่งจำเป็น หรือเป็นความต้องการที่แท้จริงของเขา และชี้ให้เห็นจุดบกพร่องหรือจุดผิดพลาดในความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาของเขาเอง ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้จะต้องมีเป้าหมายหลัก และประเด็นในกระบวนการวิจัยที่ชัดเจน

เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1. ค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันแพร่หลาย
2. ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม
3. สร้างคุณภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการกับความรู้พื้นบ้าน
4. ยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะสังคมเศรษฐกิจ

ประเด็นในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีประเด็นสำคัญที่ควรทบทวนดังนี้

1. เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะนำไปถึงผลลัพธ์ที่มีขอบข่ายกว้างขวางแก่ผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัยนั้นเช่น ทักษะด้านการวิจัย การทำโครงการ การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับความต้องการของท้องถิ่น ผลิตเอกสาร คู่มือการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ สำหรับใช้ในชุมชน สร้างองค์กรรองรับกิจกรรมต่าง ๆ ที่ช่วยแก้ไขปัญหาของคนก่อน ซึ่งนั่นรวมถึงการใช้ทรัพยากรและทุนหลักในชุมชนและทุนสนับสนุนที่เกี่ยวข้องในชุมชนอย่างคุ้มค่าเหมาะสม

นอกจากนี้ การเก็บและการบันทึกข้อมูล มักจะไม่มีสูตรสำเร็จ เพราะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในชุมชนนั้น ๆ ในการบันทึกข้อมูล ผู้วิจัยจะต้องใช้วิธีการที่เหมาะสม ซึ่งบางครั้งจะบันทึกต่อหน้าผู้ให้สัมภาษณ์ หรือบางครั้งก็ต้องนำไปบันทึกหลังการสัมภาษณ์ก็ได้ ในการเก็บข้อมูลนั้นควรมีขั้นตอนที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. การเข้าสนาม (gain entry) เพื่อเป็นการเตรียมชุมชน และเป็นการเตรียมตัวของผู้วิจัยและทีมงาน ในการเก็บข้อมูลภาคสนามนั้น ผู้วิจัยจะทำการเลือกชุมชนที่จะศึกษาเป็นกรณีศึกษาแบบจุลภาค (micro study) คือเลือกชุมชนหรือหมู่บ้านเดียวโดยเฉพาะเจาะจง เมื่อพบว่ามีปรากฏการณ์หรือมีเรื่องที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา เนื่องจากผู้วิจัยต้องไปพักอยู่ในชุมชน จึงต้องพิจารณาให้มากว่าจะอยู่กับใคร จึงจะเกิดประโยชน์แก่ผู้วิจัยมากที่สุด เพราะถ้าพิจารณาหรือตัดสินใจผิดพลาดตั้งแต่ครั้งแรก จะทำให้ต้องใช้เวลาอีกนานกว่าที่จะเข้ากับชาวบ้านได้ และหากได้ทำการศึกษาภูมิหลังของบุคคลต่าง ๆ มาก่อนพอสมควร ก็จะเป็นการดีต่อการเก็บข้อมูล แต่อย่างไรก็ตามการเลือกพักในพื้นที่ จำเป็นต้องเลือกสถานที่มีความปลอดภัย มีความอบอุ่นในการพักอาศัย และมีผู้ที่สามารถสร้างประโยชน์โดยการพาไปทำความคุ้นเคยกับชาวบ้านได้

2. การสร้างความสัมพันธ์ (build rapport) เป็นวิธีการที่เมื่อผู้วิจัยไปถึงชุมชนหรือหมู่บ้านที่เลือกศึกษาแล้ว ควรไปหาผู้นำชุมชนทันที เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส หรือผู้สูงอายุที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ในขณะเดียวกันก็แนะนำตัวเองถึงจุดประสงค์ที่มา และขอความอนุเคราะห์จากชุมชนในการเก็บข้อมูล ซึ่ง สุภางค์ จันทวานิช (2541, หน้า 23) ได้สรุปขั้นตอนในการแนะนำตัวไว้ดังนี้

ก. บอกกับคนในสนามว่า เราจะมาทำอะไร ซึ่งวิธีที่ดีที่สุด คือการบอกความจริง

ข. บอกกับคนในสนามที่เราศึกษานั้นว่า เราจะทำให้เขาเสียเวลาหรือไม่

ค. บอกว่าจะเอาข้อค้นพบไปทำอะไร

ง. บอกถึงสาเหตุที่ต้องเลือกสนามนี้

จ. บอกถึงผลที่เขาจะได้จากเรา

และสุภางค์ จันทวานิช (2541, หน้า 91-92) ยังได้แนะนำถึงการปฏิบัติตนในการเข้าสนามในช่วงแรก ๆ ของผู้วิจัย ควรใช้เทคนิคต่าง ๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ดังนี้

1. วางท่าทีสงบเสงี่ยม ไม่ทำตัวให้เด่นจนผิดสังเกต เพื่อไม่ให้ชาวบ้านรู้สึกว่า เราเป็นคนแปลกปลอมเข้ามา

2. หลีกเลี่ยงการใช้คำถามที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกอึดอัด เช่น การถามเรื่องหนี้สิน เรื่องที่น่าอับอายของครอบครัว

3. อย่าทำตัวทัดเทียมผู้นำของชุมชน

4. พยายามเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเกี่ยวข้องอย่างสงบเสงี่ยม และพร้อมที่จะช่วยเหลือ จะทำให้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านได้เร็วขึ้น

5. หาใครคนหนึ่ง เป็นผู้เริ่มแนะนำเราให้รู้จักชาวบ้าน

6. เมื่อมีความรู้สึกอึดอัด ให้เข้าใจว่า เป็นเรื่องปกติธรรมดา เพราะเรากำลังเข้ามาอยู่ในสิ่งแวดล้อมใหม่ ชาวบ้านเองก็รู้สึกอึดอัดเช่นเดียวกับเรา

7. ให้ถือเสียว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสนาม โดยเฉพาะการกระทำของเรา ไม่ใช่เรื่องส่วนตัว แต่เป็นเรื่องของงาน

8. อย่าคาดว่า จะทำอะไรได้มาก ๆ ในวันแรก ๆ การสร้างความสัมพันธ์ ต้องใช้เวลาเป็นเดือน ๆ

9. เป็นมิตรกับทุกคน

การสร้างความสัมพันธ์ที่ดี จะเกิดได้เร็วหรือช้านั้น ขึ้นอยู่กับผู้วิจัยเป็นสำคัญ ผู้วิจัยจะต้องมีความฉับไวในการศึกษา และสังเกตผู้คนในชุมชน เช่น อาจจะต้องเข้าไปสร้างความคุ้นเคยสนิทสนมกับครูในโรงเรียนที่สอนในชุมชนนั้น เมื่อผู้วิจัยทราบว่า ครูผู้นั้นเป็นคนดีที่มีบทบาทในชุมชนนั้นพอสมควร โดยผู้วิจัยต้องพยายามเข้าไปสนทนาและทำความคุ้นเคยเพื่อจะให้ได้ข้อมูลสำคัญ ๆ ของคนอื่นต่อไป และยังมีสิ่งที่จะสร้างความสัมพันธ์ที่ดีได้เร็วอีกประการหนึ่งก็คือ การใช้ภาษาถิ่นที่ชาวบ้านพูดในชีวิตประจำวันและการปฏิบัติตนให้ชาวบ้านเห็นว่าเร . ไม่แตกต่างจากเขา ในระยะแรก ๆ ผู้วิจัย ควรจะพูดคุยกับชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการ และเป็นกันเอง ในขณะเดียวกัน ก็จะรู้ว่า ใครจะเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลสำคัญในด้านใด เมื่อผู้วิจัยกลับไปที่พัก ควรบันทึกประจำวันไว้ว่าได้ทำอะไร พบเห็นอะไรที่สำคัญ การจดบันทึกในระยะแรก ๆ ไม่ควรบันทึกต่อหน้าผู้ที่เราสนทนาด้วย เพราะอาจเกิดความระแวงได้ จึงควรพยายามสร้างความประทับใจให้เกิดขึ้น

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

ในระยะแรก ๆ โดยการปรับบุคลิกให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน

3. การเก็บข้อมูล ปฏิบัติเมื่อผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในสนาม ได้ทำความคุ้นเคย และพูดคุยกับชาวบ้านพอสมควร ผู้วิจัยควรเริ่มทำงานโดยการทำแผนที่ชุมชน เพื่อแสดงที่ตั้งของชุมชน วัด โรงเรียน บ้านเรือนแต่ละหลัง ร้านค้า สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ศาลกลางบ้าน ฯลฯ ถ้าชุมชนนั้นมีแผนที่อยู่แล้ว ก็จะเป็นสิ่งที่ดีและประหยัดเวลาได้มาก ผู้วิจัยอาจจะนำมาทำเป็นแผนที่โครงร่างแล้วลงสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการได้ เช่นลงจำนวนครัวเรือน เลขที่บ้าน ชื่อเจ้าของบ้าน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะมีประโยชน์สำหรับผู้วิจัยในการเข้าไปเก็บข้อมูล สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลอาจใช้หลาย ๆ วิธี แต่การวิจัยเชิงคุณภาพจะให้ความสำคัญกับวิธีการดังต่อไปนี้ (ไพฑูรย์ มีกุศล, 2541, หน้า 127-129)

1. การสังเกต เน้นที่ความสัมพันธ์ของคนในสังคมมากกว่า การสังเกตตัวคนแต่ละคน การสังเกตพฤติกรรมทางสังคมจึงต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยเชิงคุณภาพ จึงมีความจำเป็นต้องพักอยู่ในชุมชนที่ตนทำการวิจัย ซึ่งการสังเกตมี 2 แบบคือ

ก. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือการเข้าไปมีส่วนร่วม คือเข้าไปเกี่ยวข้องหรือร่วมกิจกรรมด้วย เช่น ไปร่วมในพิธีแต่งงาน พิธีศพ พิธีบวช ซึ่งผู้วิจัยจะได้เห็นพฤติกรรมหรือขั้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการของงานนั้น ๆ ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยก็ควรพูดคุยและสัมภาษณ์ซักถามพร้อม ๆ กันไปได้เช่นกัน

ข. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกต โดยที่ผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้น จึงไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ละเอียดเหมือนการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จึงควรใช้ในระยะแรก ๆ ของการเข้าสนาม หรือขึ้นอยู่กับสถานการณ์

แต่อย่างไรก็ตาม วิธีการสังเกตทั้ง 2 แบบนี้ ต่างก็เกื้อหนุนกันได้ ดังนั้นผู้วิจัยจะต้องใช้ดุลยพินิจว่าควรจะใช้วิธีการสังเกตแบบใดในสถานการณ์ใด เพื่อให้ได้ความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ซึ่ง ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2531, หน้า 14) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการสังเกตว่า ทำให้เห็นพฤติกรรมที่เป็นธรรมชาติ ทำให้ได้ข้อมูลที่คนไม่อยากบอก หรือไม่อาจบอกได้ และจะเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์

2. การสัมภาษณ์ ได้จากการซักถาม หรือสนทนาตามที่ผู้วิจัยต้องการสนทนา ซึ่งการใช้เวลาและการให้เนื้อหานั้น ขึ้นกับผู้ให้สัมภาษณ์ สำหรับแบบของการสัมภาษณ์และผู้สัมภาษณ์จะต้องดูให้เหมาะสมกับเวลา และสามารถที่จะหยุดหรือตัดบทได้ (ถ้าผู้ให้สัมภาษณ์พูดนอกประเด็น) แต่อาจจะใช้กลวิธีที่เหมาะสม เช่นเปลี่ยนประเด็นคำถาม หยุดดื่มน้ำ หรือให้ยาอม ฯลฯ แต่ไม่ควรขัดคอผู้ให้สัมภาษณ์ในทันทีทันใด เพราะจะทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ ไม่เต็มใจให้สัมภาษณ์

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

หรือให้ข้อมูลที่ไม่ตรงกับความเป็นจริง การสัมภาษณ์ก็มีหลายแบบ คือ

ก. การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ หรือการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้กำหนดคำถามไว้แน่นอนในแบบสัมภาษณ์ และต้องการถามคนจำนวนมากในการที่จะนำมาเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้รับ แบบสอบถามประเภทนี้ เป็นที่นิยมของนักสังคมวิทยา

ข. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ หรือการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การวิจัยเชิงคุณภาพมักนิยมใช้การสัมภาษณ์แบบนี้ เพราะไม่เคร่งครัดในการตั้งคำถาม แต่มุ่งทำความเข้าใจทัศนะ หรือระบบคิดของบุคคลในการให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ต่าง ๆ ผู้วิจัยต้องตั้งประเด็นปัญหาไว้ในใจเสมอ ถ้าเห็นว่าผู้ให้สัมภาษณ์พูดนอกประเด็น ก็ควรใช้กลวิธีในการดึงเข้าประเด็นที่ตนตั้งไว้ให้ได้ ผู้วิจัยเองจะต้องควรคำนึงถึงวันที่เหมาะสมในการดำเนินการสัมภาษณ์ เพราะเวลาว่างของแต่ละคนไม่เหมือนกัน

ค. การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) ซึ่งเป็นผู้รู้ในชุมชน สามารถให้ข้อมูลได้อย่างละเอียดเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เช่นประวัติหมู่บ้าน ต้องถามผู้อาวุโสที่เป็นหัวหน้ามาตั้งหมู่บ้านหรือผู้อาศัยในถิ่นนั้นมาตั้งเดิม ด้านการศึกษา ต้องถามครูในชุมชนนั้น ด้านการพัฒนา ต้องถามผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้าน ด้านศาสนา ต้องถามเจ้าอาวาสวัดในหมู่บ้านนั้น เป็นต้น การสัมภาษณ์นี้จะกระทำได้อย่างละเอียด หรือเรียกว่าการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) การสัมภาษณ์แบบนี้มีเทคนิคเช่นเดียวกับการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ แต่ควรถามหลาย ๆ คนในข้อมูลเดียวกัน เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูล

3. การบันทึกข้อมูล (field note) เป็นการจดบันทึกข้อมูลภาคสนามที่มีความสำคัญมาก เพราะจะป้องกันการหลงลืมได้ ผู้วิจัยจะต้องบันทึกข้อมูลไว้ ซึ่งผู้วิจัยจะต้องมีสมุดบันทึกติดกระเป๋าไปเสมอ และบางครั้งต้องจดชื่อบุคคลหรือสถานที่ ที่สำคัญไว้ย่อ ๆ เมื่อไปถึงที่พักหรือพอมีเวลาก็ทำการขยายให้ชัดเจนมากขึ้น ตามที่ได้สังเกต ในการบันทึกข้อมูลนี้ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2531, หน้า 17) สรุปไว้ดังนี้

ก. เป็นการบันทึกข้อมูลที่ได้จาก การสังเกตและการสัมภาษณ์ การบันทึกไว้อย่างมีระบบ จะช่วยให้สะดวกในการนำข้อมูลมาใช้ได้ทันทีโดยไม่สับสน และไม่ต้องกลับไปถามที่สนามอีก

ข. ผู้วิจัยจะบันทึกข้อมูลในขณะที่สังเกตหรือสัมภาษณ์ หรือภายหลัง ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ที่อำนวย แต่ไม่ควรบันทึกภายหลังจากการสัมภาษณ์หรือสังเกตนานเกินไป (ปกติต้องบันทึกทุกวัน) เพื่อป้องกันการหลงลืม และการบันทึกควรเก็บข้อมูลให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ และผู้วิจัยไม่ต้องเสียเวลากลับไปยังสนามอีก

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

ค. การเขียนบันทึก เป็นสิ่งที่ยาก เพราะต้องจำเหตุการณ์นั้นได้ จึงต้องฝึกฝนการจำหรือหาสิ่งช่วยจำ เช่นการถ่ายภาพ การเขียนลงในสมุดโน้ต การใช้เทปบันทึกเสียงเป็นต้น ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องเตรียมสิ่งเหล่านี้ให้พร้อมไว้เสมอ การบันทึกจะเป็นการกรองหรือวิเคราะห์ข้อมูลระดับหนึ่ง ผู้วิจัยจะรู้ได้ว่า ตนเก็บข้อมูลได้สมบูรณ์เพียงใด เมื่อได้ตรวจสอบข้อมูลที่บันทึกไว้ในแต่ละวัน

การมีส่วนร่วมของชุมชน

ชุมชนได้ถูกสร้างขึ้นจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ภายในชุมชน ชุมชนเกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชน สมาชิกทุกคนของชุมชน ต้องมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนของตน ในขณะเดียวกัน เมื่อมีความจำเป็น ยังสามารถติดต่อบุคลากรจากหน่วยงานของรัฐ และองค์กรเอกชนภายนอกชุมชนให้เข้ามาสนับสนุน เช่นการให้คำแนะนำและอบรม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความพร้อมในการแก้ปัญหาด้วยตนเองให้มากที่สุด คนในชุมชนได้เรียนรู้ที่จะเสียสละเพื่อชุมชน ชุมชนที่ประชาชนเรียนรู้ที่จะพึ่งพาสนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยยินดีเสียสละตนเอง ไม่ว่าจะเป็นแรงกาย แรงใจ และทรัพย์สิ่งของ เพื่อให้เกิดสิ่งที่ดีขึ้นแก่ผู้อื่นและชุมชน จะเป็นรากฐานที่สำคัญในการปลูกฝังจิตสำนึก "เพื่อชุมชน" ขึ้นมา ยังผลให้สมาชิกชุมชนรวมตัวกันอย่างแข็งแกร่ง เพื่อแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ด้วยตนเอง และเพื่อเป็นแบบอย่างแก่เด็กในการเรียนรู้จักบทบาทความรับผิดชอบและการมีส่วนร่วมในสิ่งที่เป็นประเด็นสาธารณะต่อไปในอนาคต (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2544, หน้า 9)

การมีส่วนร่วมมีความเกี่ยวโยงกับการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะการพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ และยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยมีเป้าหมายที่ความเสมอภาค ความสามารถ ในการพึ่งตนเอง การพัฒนาคุณภาพชีวิต และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Galtung, 1996, pp. 9-114) ซึ่งได้มีนักวิชาการให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้สมาชิกของชุมชน และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจในกิจการใด ๆ ให้ความช่วยเหลือ และมีอิทธิพลต่อการดำเนินกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อประชาชน (United Nation, 1981)

นภาภรณ์ หะวานนท์ และคณะ (2543) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม มีความหมายค่อนข้างหลากหลาย อาจรวมถึงกระกระจายอำนาจ การช่วยเหลือโดยสมัครใจ การให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับประบวนการดำเนินงานของโครงการตลอดจนการร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการ

นอกจากนี้ สุมณฑา พรหมบุญ และคณะ (2541, หน้า 33-43) ได้กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมไว้ว่า หนทางที่จะไปสู่มิติแห่ง " การศึกษา 100 " " การศึกษาตลอดชีวิต " และ " สังคมแห่งการเรียนรู้ " ได้โดยการให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองและลงมือปฏิบัติกิจกรรมที่หลากหลายและยืดหยุ่น

แม้ว่างานของ สุมณฑา พรหมบุญ และคณะ จะมีฐานจากการศึกษาในระบบ แต่มีสาระที่นำมาพิจารณาประยุกต์เพื่อจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนได้หลาย ประเด็นซึ่งเหตุผลที่สนับสนุนการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่

1. ความรู้และความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ โลกถูกค้นพบใหม่เสมอ ๆ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในสังคมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทุกคนต้องเรียนรู้วิธีที่จะแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

2. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเตรียมสมาชิกของชุมชนให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริง เพราะลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ผู้รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง ได้ลงมือปฏิบัติ ทำกิจกรรมกลุ่ม ฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหารการจัดการ ทักษะการเป็นผู้นำ – ผู้ตาม และที่สำคัญเป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุดวิธีหนึ่ง

3. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ฝึกฝนความเป็นประชาธิปไตย ฝึกการช่วยเหลือเกื้อกูล และการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขต่อชุมชน

4. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทุกคนได้รับการยอมรับได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้สมาชิกได้รับประสบการณ์ที่สำคัญกับชีวิตจริง ได้รับการฝึกฝนทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะ การบันทึกความรู้ ทักษะการคิด ทักษะการจัดการกับความรู้ ทักษะการแสดงออก ทักษะการสร้างความรู้ใหม่ และทักษะการทำงานกลุ่ม สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้สมาชิกได้รับการพัฒนาไปสู่การเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข ทำให้ครูกับผู้ปกครองมีความสัมพันธ์และเจตคติที่ดีต่อกัน โรงเรียนและผู้ปกครองสมารถสร้างบทบาทใหม่ในความสัมพันธ์ระหว่างกันได้ครู มีบทบาทใหม่ก็คือเป็นผู้สนับสนุนครอบครัว ส่วนผลที่เกิดขึ้นกับโรงเรียน ได้แก่ พ่อแม่ผู้ปกครองและชุมชนมีส่วนร่วมในกิจการโรงเรียนมากขึ้น และ การสนับสนุนความพยายามในการปฏิรูป การที่พ่อแม่ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในกิจการโรงเรียน ทำให้โรงเรียนได้รับการสนับสนุนเรื่องการปฏิรูป ส่วนผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์กับโรงเรียน และ ภาวะผู้นำ : บทบาทใหม่สำหรับชุมชน

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

การมีส่วนร่วมของชุมชน จึงมีความจำเป็นที่ต้องมียุทธศาสตร์การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานจริง ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายมีการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่แยกจากการเรียนรู้ออกจากชีวิตจริง ดังนั้นผลของการมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงความเข้มแข็งของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งการมีส่วนร่วมของชุมชนจะสำเร็จได้ดีนั้นก็ขึ้นอยู่กับรูปแบบการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดความรู้ด้านภูมิปัญญาสู่ชุมชนด้วย

รูปแบบการมีส่วนร่วม

รูปแบบในการมีส่วนร่วม ของประชาชนในชุมชนนั้น ได้มีแนวคิดจากการศึกษาของบุคคลหลายท่าน เช่น จากผลการวิจัยของ กรรณิกา ชมดี (2542, หน้า 113-114) ซึ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ : ศึกษาเฉพาะกรณี โครงการสารภีตำบลท่าช้าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ได้รูปแบบการมีส่วนร่วม 10 แบบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมประชุม (attendance of meeting)
2. การมีส่วนร่วมในการออกเงิน (financial contribution)
3. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ (membership on committees)
4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ (position of leadership)
5. การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์ (interviewer)
6. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน (solicitor)
7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค (customers)
8. การมีส่วนร่วมริเริ่มหรือเป็นผู้เริ่มการผลิต (entrepreneurs)
9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน (employees)
10. การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ (material contribution)

ไพพรรณ เกียรติโชคชัย (2541, หน้า 74-248) ได้ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการพัฒนาท้องถิ่นไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นเป็นความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือสถาบันต่าง ๆ ในท้องถิ่น ธรรมชาติของภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้สมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ก็จะทำให้ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านมี 3 วิธี คือ

1. การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่าให้ฟังต่อ ๆ กันมา ลักษณะของการบอกเล่ามี 3 ลักษณะ คือ

1.1 การบอกเล่าโดยตรง อาทิ การอบรมสั่งสอนกิริยามารยาท การสั่งสอนวิชาชีพ

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

และการสอนหนังสือ เป็นต้น

การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม อาทิ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น และพิธีสู่ขวัญ เป็นต้น ในพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้จะมีคำสอนแทรกอยู่ ซึ่งเป็นลักษณะของการเชื่อมโยงประสบการณ์

1.2 การบันเทิง ได้แก่ ลิเก ลำตัด โนรา หนังตะลุง หมอลำ และคำชอ เป็นต้น จะมีเนื้อหาของคำร้องต่าง ๆ อาทิ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติคำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน ตลอดจนการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่าง ๆ

2. การถ่ายทอดเป็นแบบลายลักษณ์อักษร ในอดีตจะใช้วิธีจารึกหรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อยที่ชาวใต้เรียกบุดดำ บุดขาว บางแห่งใช้วิธีจารึกในแผ่นหิน

3. การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งจะออกมาในรูปของสิ่งตีพิมพ์ทุกประเภท สื่ออีเลคทรอนิคส์ และสื่อโทรคมนาคมต่าง ๆ อาทิ วิทยุ โทรทัศน์ วีดีทัศน์ ภาพยนตร์ คอมพิวเตอร์ อินเตอร์เน็ต เทเลเท็กซ์ โทรทัศน์ โทรสาร ตลอดจนโทรประชุม (teleconference)

นอกจากนี้ ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2533 (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533, หน้า 86–87) ก็ได้ให้ความสำคัญกับการนำภูมิปัญญามาสู่กระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเสนอเป็นขั้นตอนดังนี้

1. ต้องมีความเข้าใจถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเป็นความดีมีคุณค่า และสะสมกันมานาน เป็นเรื่องที่ผสมผสานทุกสิ่งทุกอย่างเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

2. การศึกษาและรวบรวมประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านต่าง ๆ

3. การจัดระบบข้อมูล เพื่อเชื่อมโยงภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้เฉพาะด้าน

4. การศึกษาวิธีการที่เหมาะสม ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเล่าประสบการณ์ เป็นต้น

ทางด้าน เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ (2542, หน้า 63–64) ได้ให้ความสำคัญของการศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชน โดยเน้นไปที่การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเป็นความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบด้วยตนเอง หรือทางอ้อม

นอกจากนี้ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2539 อ้างใน เสรี พงศ์พิศ; บรรณาธิการ, 2531, หน้า 63 – 64) ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน ที่มีรูปแบบหลากหลายตาม

เนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย โดยการใช้วิธีการบอกเล่า การประกอบพิธีกรรมการแสดงมหรสพ ซึ่งทุกวิธีแอบอิงอยู่กับความศรัทธาในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธาในพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่ารูปแบบในการมีส่วนร่วมเพื่อถ่ายทอดความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวิธีการที่จัดระบบให้การถ่ายทอดมีความง่ายและสะดวกขึ้น ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ นั้นต้องมีกระบวนการที่จะให้ประชาชนในชุมชนได้มีวิธีการร่วมแสวงหาแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนของตนจึงจะเกิดคุณค่าของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างแท้จริง

กระบวนการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม เป็นแนวคิดเชิงระบบที่มีกระบวนการหรือขั้นตอนหลายประการ ซึ่งมีผู้เสนอความคิดเห็นไว้หลายคนเช่น แชดดิด และคณะ (Shadid & others, 1992, pp.107-122) กล่าวว่ากระบวนการของการมีส่วนร่วม มีขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เป็นการกำหนดความต้องการและจัดลำดับความสำคัญ การวางแผนและการตัดสินใจปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เป็นการมีส่วนร่วมในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินงาน เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากรการบริหารงานและประสานงาน และการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้น สิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตก็คือ ความเห็นชอบ และความคาดหวัง ซึ่งมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

นอกจากนี้ ชูชาติ พ่วงสมจิตร์ (2540, หน้า 43) เห็นว่า ควรจำแนกขั้นตอนในการมีส่วนร่วมออกเป็น

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มโครงการ

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผน

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินโครงการ

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลโครงการ

นภาภรณ์ หะวานนท์ (2543, หน้า 10) ได้ศึกษาเพื่อหาคำตอบอธิบายเกี่ยวกับลักษณะและเงื่อนไขการมีส่วนร่วม รวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานจากปรากฏการณ์ในชุมชน ผลการวิจัยพบว่า สิ่งสำคัญที่สุดที่เป็นสิ่งกำหนดกระบวนการและแบบแผนของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

คือ เงื่อนไขทางด้านบริบทของชุมชน เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมของชุมชน และเงื่อนไขทางด้านโรงเรียน ส่วนกระบวนการมีส่วนร่วม พบว่า มี 8 ขั้นตอน คือ

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานก่อนร่วมดำเนินการ
2. การสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชน
3. การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม
4. การสร้างกิจกรรม
5. การต่อรองเพื่อการดำเนินการ
6. การร่วมกันดำเนินการ
7. การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ
8. การร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ

จากกระบวนการดังกล่าว ทำให้แบบแผนการมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถจำแนกตามหมวดหมู่ของคุณสมบัติเป็น 3 แบบแผนย่อย คือ แบบแผนการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ (full participatory pattern) แบบแผนการมีส่วนร่วมบางส่วน (partial participatory pattern) และแบบแผนการมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (marginal participatory pattern)

ในกระบวนการมีส่วนร่วมแสวงหาแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนนั้น ประชาชนประเวศ วะสี (2544, หน้า 8–20) ได้เสนอถึงความสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนให้เกิดปัญญา ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน ความเข้มแข็งทางปัญญาเกิดจากลักษณะ 5 ประการ คือ 1) สติปัญญาของคนทั้งหมด 2) โครงสร้างของสมอง 3) กระบวนการเรียนรู้ที่สร้างความเข้มแข็งทางปัญญา 4) การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต 5) ความสามารถในการสร้างความรู้ใหม่

ปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนา มีดังนี้ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 179–181)

1. ปัจจัยด้านบุคคล หมายถึง ความพร้อมของบุคคลที่จะเข้าไปทำงานและให้ประชาชนมีส่วนร่วม เป็นการยอมรับศักดิ์ศรีของประชาชน การมีความเชื่อและเคารพในตัวประชาชน การให้โอกาสแสดงความคิดเห็น รวมถึงการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

2. ปัจจัยด้านการบริหาร เป็นการนำระเบียบราชการ หรือองค์กรพัฒนาชุมชน ควรมีความยืดหยุ่นในการนำมาปฏิบัติ

3. ปัจจัยด้านโครงสร้างชุมชน ประกอบด้วย

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

3.1 ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน ถ้าเป็นชุมชนที่มีลักษณะปฐมภูมิ จะมีการมีส่วนร่วมดีกว่าชุมชนที่มีประชาชนมาจากหลายแห่งหรือที่มีความสัมพันธ์กันแบบทุติยภูมิ

3.2 โครงสร้างของประชากรชุมชน

3.3 วัฒนธรรมชุมชนที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม

3.4 ค่านิยมของชุมชน

3.5 คุณภาพของประชากร เช่น ฐานะ รายได้ การศึกษา ถ้าดีจะมีความตื่นตัว

3.6 โครงสร้างของอำนาจ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของกลุ่มในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ซึ่งโดยมากมักมีฐานะดี มีความรู้ และประสบการณ์มากกว่า

3.7 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ถ้าชุมชนตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มจะทำให้มีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกันมากกว่าชุมชนที่กระจัดกระจาย

3.8 ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนที่มีทรัพยากรและสภาพแวดล้อมที่ดีจะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและความต้องการของชุมชนดีกว่าชุมชนที่ขาดทรัพยากร และมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี

จะเห็นว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น ลักษณะของการทำงานมีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับคนหลายคน ซึ่ง บุปผา ศิริรัศมี (2544, หน้า 17)ได้เสนอแนวคิดที่นำมาใช้เป็นแนวทางวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. ข้อเท็จจริงทางสังคม(social facts) นั้นแตกต่างจากข้อเท็จจริงทางธรรมชาติ (natural facts) เพราะมีกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านและสังคมที่เกี่ยวข้องด้วยเสมอ

2. ผู้วิจัยต้องวางตัวเป็นกลาง ไม่ใช้ความรู้สึกของตนเองเป็นผู้ตัดสิน เพราะคุณค่า (value) ในความรู้สึกของคนเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ยาก

3. ความเป็นจริงของสังคม มีองค์ประกอบหลายอย่างที่อิทธิพลต่อกระบวนการทางสังคมเช่น ความรู้สึก เจตจำนง คุณค่าของประชาชน เป็นต้น ดังนั้นการเข้าถึงคุณค่านี้ต้องทำความเข้าใจองค์ประกอบก่อน

4. นักวิจัยที่ผูกพัน เกี่ยวข้องกับประชาชน จะยิ่งช่วยให้เข้าถึงกลุ่มสำคัญในสังคมได้ง่ายและมากขึ้น

5. ควรสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิจัยให้กว้างมากขึ้น และเปิดโอกาสให้เขาเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาความรู้ทั้งคนและสังคมไปด้วย แต่ผู้วิจัยต้องพิจารณาในประเด็นของระดับของการมีส่วนร่วม และขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในแต่ละกรณี

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

จากแนวคิดการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ได้นำไปสู่การปรับกระบวนการเรียนรู้ เพราะเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะทำให้การพัฒนาชุมชนให้บรรลุผลสำเร็จได้ และภาครัฐเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง จากการเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงได้นำนโยบายและหลักการมาเป็นแนวทางปฏิบัติใน การปฏิรูปการศึกษา ซึ่งในการปฏิรูปการเรียนรู้ได้มีการกล่าวถึง บทบาทของผู้มีส่วนร่วมจากประชาคมการเรียนที่มีขอบข่ายครอบคลุมบุคลากรทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน เช่น คณะกรรมการการศึกษาของโรงเรียน พ่อแม่ ผู้ปกครอง ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน สถาบันผลิตครู หน่วยงาน องค์กร และสถานประกอบการ รวมทั้งสื่อมวลชน เพราะการร่วมมือของทุกฝ่ายคือ การสร้างพลังอันแข็งแกร่ง ค้ำจุนกัน เกิดผลแก่เด็กและเยาวชน โดยเฉพาะพ่อแม่ ผู้ปกครอง เข้ามามีบทบาทมากขึ้น โดยร่วมกับครูและผู้บริหารโรงเรียนในการจัดและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และเป็นแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น หน่วยงานกลาง กระจายอำนาจในการกำหนดนโยบาย เป้าหมายแก่สถานศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษา และผู้สอน และสื่อมวลชนมีบทบาทในการประชาสัมพันธ์ สนับสนุนกิจการทางการศึกษา ร่วมสร้างความเข้าใจและเจตคติที่ถูกต้องแก่สังคมและส่งเสริมการปฏิบัติ (คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้, 2543, หน้า 48–61)

จากสาระสำคัญของนโยบายในการที่จะพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง รวมทั้งจากแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่กล่าวมาแล้ว ยังไม่มีความชัดเจนและยังเป็นลักษณะของชุมชนและการศึกษาบางส่วน ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษารายละเอียด เพื่อเป็นแนวทางและประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งต่อไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาหมายถึง การสร้างงานที่พึ่งพาตนเองทางปัญญา อันเกิดจากความสามารถแห่งตนของคน ๆ นั้น ด้วยการผสมผสานความรู้ของตน เข้ากับความรู้จากภายนอก หรือเกิดจากการเรียนรู้ด้วยการถ่ายทอดมาของคนรุ่นเก่า ๆ สู่คนรุ่นต่อ ๆ ไป ซึ่งได้นำมาประกอบอาชีพ หรือวิธีการดำเนินชีวิต ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตของคนและชุมชนได้ จนกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชนนั้น (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2544, หน้า 113-14)

วิถีชีวิตของคนในชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น แม้จะมีความผูกพันสืบเนื่องกันมา แต่สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะมีวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้ามาแทนที่ ทำให้คนไทยส่วนมากละทิ้งภูมิปัญญาที่มีค่ายิ่งของตนไป จนกระทั่ง ในช่วงปี 2541 อันเป็นปีที่ประเทศไทย ประสบกับสภาวะปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวง เนื่องจากค่าเงินบาทที่ตกต่ำมาอย่างต่อเนื่องจากกลางปี 2540 ทำให้สินค้าราคาแพง ธุรกิจปิดตัวล้มละลาย คนจำนวนมากตกงาน อาชญากรรมเพิ่มมาก

ขึ้น ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้อง เตรียมกู้สถานการณ์อันเลวร้าย ให้บรรเทาเบาบางลง พลิกวิกฤต ให้เป็นโอกาส เพื่อประคองประเทศชาติ ให้สามารถฝ่าช่วงวิกฤต ไปสู่วันแห่งความเจริญรุ่งเรืองในอนาคตให้ได้ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ(สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2541) จึงหาทางนำวิธีการด้านวัฒนธรรม รวมทั้งเครือข่ายและพันธมิตรมาดำเนินการทุกวิถีทางเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้คนไทยตื่นตัวในการใช้ของไทย กินของไทย เที่ยวเมืองไทย ร่วมใจประหยัด ดำรงชีวิตท่ามกลางมรสุมเศรษฐกิจ ได้อย่างพออยู่พอกิน ดังนั้นจึงได้ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ประมาณ 24 องค์กร ดำเนินโครงการ "วัฒนธรรมไทยสู้ภัยเศรษฐกิจ" ขึ้น โดยมีเป้าหมายหลักในการดำเนินงาน 5 ประการ คือ (http://kanchanapisek.or.th/kp8/thai/link1_4.htm)

1. เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชนและชุมชน จนสามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งทางเศรษฐกิจ จิตใจ และสังคม พบพื้นฐานคุณค่าแห่งภูมิปัญญาไทย อย่างมีศักดิ์ศรี

2. รณรงค์ให้คนไทยและสังคมไทย มีรายได้เพิ่มขึ้น ลดรายจ่าย มีนิสัยในการประหยัดและออม

3. รณรงค์ให้คนไทยตระหนักในคุณค่า ของวัฒนธรรมไทย ภาคภูมิและตื่นตัวในการใช้ของไทย กินของไทย เที่ยวเมืองไทย ร่วมใจประหยัด

4. ส่งเสริมและปลุกเร้าให้คนไทยรวมพลังมาร่วมด้วยช่วยกันบรรเทาวิกฤต และสู้ภัยเศรษฐกิจของชาติด้วยความรัก ความสามัคคี และเอื้ออาทรต่อกัน

5. เผยแพร่คุณค่าวัฒนธรรมไทยที่ฝังตัวอยู่ในสินค้าและบริการของไทย สู่ชาวต่างประเทศให้กินของไทย ใช้ของไทย และเที่ยวเมืองไทย

จากเป้าหมายหลัก 5 ประการดังกล่าว สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ดำเนินการจัดงาน มหกรรมวัฒนธรรมไทยสู้ภัยเศรษฐกิจ ขึ้นมา เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกของคนไทยให้หันกลับมาเชื่อมั่น และภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงการดำเนินพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับสมุนไพร (http://www.swu.ac.th/royal/book3/b3c1p1_5.html) ทรงมีพระราชดำริที่แสดงถึงสายพระเนตรที่กว้างไกลว่า ควรจะต้องให้ความสนใจในเรื่องของสมุนไพรไทยซึ่งได้มีการใช้ประโยชน์มาเป็นเวลาช้านานสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษโบราณ จึงทรงเห็นว่าควรจะได้มีการส่งเสริมการใช้และการพัฒนาสมุนไพรเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนให้มากยิ่งขึ้น และได้ทรงดำเนินการจนเห็นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้ว่ามีโครงการพระราชดำริเกี่ยวกับการศึกษาพัฒนาและอนุรักษ์สมุนไพรเกิดขึ้นหลายโครงการ รวมทั้งโครงการที่เกี่ยวข้องโดยทางอ้อม

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

อีกเป็นจำนวนมากด้วย ตัวอย่างเช่น โครงการสวนป่าสมุนไพรของศูนย์การศึกษาพัฒนาเขาหินซ้อน ศูนย์การศึกษาพัฒนาห้วยทราย โครงการสวนแม่พันธุ์ต้นซิงโคนา โครงการภายใต้มูลนิธิโครงการหลวงและโครงการสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ เป็นต้น

ในจำนวนโครงการเหล่านี้ ส่วนที่นับว่าได้ดำเนินการด้านสมุนไพรอย่างเด่นชัดที่สุดได้แก่โครงการศูนย์การศึกษาและพัฒนาเขาหินซ้อน ที่อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งได้มีการติดตั้งป้ายแสดงความเป็นมา และแนวทางในการพัฒนาพระราชทานไว้อย่างชัดเจน ณ ที่แห่งนี้ ในปี 2523 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ใช้พื้นที่ 15 ไร่ จัดสร้างสวนป่าสมุนไพรขึ้นเพื่อรวบรวมและปลูกพืชสมุนไพรชนิดต่าง ๆ ไว้ศึกษาวิจัยทางวิชาการ เผยแพร่การใช้ประโยชน์และเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้แก่นักเรียน นักศึกษาและประชาชนที่สนใจ และพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังศูนย์ศึกษาฯ และทรงปลูกต้นมหาโพ ณ สวนป่าสมุนไพรนี้ เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2523 จึงอาจกล่าวได้ว่า สวนป่าสมุนไพรแห่งนี้ได้ถือกำเนิดมาจากพระราชดำริของพระองค์โดยแท้จริง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ(http://kanchanapisek.or.th/kp8/thai/link1_4.htm) ได้ทำการเผยแพร่คุณค่าอาหารไทย-อาหารสุขภาพ ทางยา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาไทยด้านการรับประทานอาหารและยาเพื่อดูแลสุขภาพ โดยแสดงวัฒนธรรมของอาหารพื้นบ้าน ข้าวพื้นบ้าน การป้องกันรักษาสุขภาพของตนเอง การแปรรูปผลิตผลทางด้านอาหาร ความรู้ด้านสวนครัว สวนสมุนไพร สรรพคุณของสมุนไพร ซึ่งชุมชนต่าง ๆ ได้เรียนรู้การจัดการธุรกิจชุมชนขนาดย่อมทางด้านอาหาร และการจำหน่ายสินค้า รวมทั้งจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณชน ด้านประชาชนได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอาหารไทย อาหารสุขภาพ ทั้งนี้สื่อมวลชนได้ให้ความสนใจและนำไปเผยแพร่ เช่น สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ได้ถ่ายทอดสดการเสวนา "อาหารไทยจะช่วยชาติได้อย่างไร" สถานีโทรทัศน์ฯ ช่อง 11 บันทึกเทปเรื่อง "ร่วมทำร่วมกิน" เพื่อเผยแพร่ในรายการ 108 ภูมิปัญญาไทย เป็นต้น

นอกจากคุณค่าทางยาแล้ว ผักพื้นบ้านยังมีสารแอนตี้ออกซิแดนท์ (antioxidant) ที่ช่วยป้องกันการเกิดโรคต่าง ๆ ได้ เช่น โรคมะเร็ง โรคความดันโลหิตสูง โรคเบาหวาน สร้างภูมิต้านทานให้กับร่างกาย สารสำคัญในผักพื้นบ้าน ที่สามารถป้องกันการเกิดโรคต่าง ๆ ได้แก่ สารเบต้าแคโรทีน (beta carotine)ซึ่งพบในผักใบเขียวจัด ๆ เช่น ใบยอ ใบย่านาง ใบชะพลู ใบตำลึง ใบบัวบก ใบแมงลัก ผักชีลาว ผักแว่น ใบขี้เหล็ก ใบกระเพรา นอกจากนี้ผลไม้ที่มีสีเหลือง เช่น มะละกอสุก ฟักทอง มะปราง และในผักสด ยังมีวิตามินซีสูง สำหรับวิตามินซีมีบทบาทในการสร้างภูมิต้านมะเร็ง คือ เป็นสารต้านอนุมูลอิสระ สามารถปกป้องเซลล์ในร่างกายจากการเป็นมะเร็ง อีกทั้งยัง

ช่วยเพิ่มความแข็งแรง และเพิ่มประสิทธิภาพ ของการทำงานของเม็ดเลือดขาวได้

วัฒนธรรมพื้นบ้านของคนไทยตั้งแต่สมัยโบราณ มักจะเก็บผักพื้นบ้านจากริมรั้ว จากป่า ไร่นา หรือสวน เป็นผักสด ๆ มาประกอบเป็นอาหาร ผักสดยิ่งสดเท่าไรก็ยิ่งมีวิตามินซีสูงเท่านั้น ดังนั้นภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนไทย ผักบางชนิดที่นำมารับประทานสด กับน้ำพริก คนไทยก็มักจะนำมารับประทานเลย ซึ่งได้วิตามินซี และเกลือแร่อื่น ๆ สูง ในบางชนิดอาจจะเป็นอันตราย ถ้านำมารับประทานเลย ก็จะนำมาลวก ต้ม ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม

การดูแลสุขภาพของตนเองด้วยวิธีธรรมชาติ การรับประทานผักพื้นบ้านที่ปลอดสารพิษ หรือปลูกผักไว้รับประทานกันเองในครัวเรือน นอกจากจะช่วยป้องกันการเกิดโรคต่าง ๆ แล้วยังช่วยประหยัด และช่วยสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีให้กับชุมชน ดังนั้นเราควรจะส่งเสริม ให้มีการปลูกผักริมรั้ว เพื่อนำมาประกอบเป็นอาหาร แทนการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ ถึงแม้ว่าเราจะไม่มีบริเวณที่จะปลูกต้นไม้ หรือผักไว้กินได้มากนัก

เนื่องจากการถูกจำกัดเรื่องสถานที่ แต่เราสามารถปลูกผักสวนครัวไว้กิน โดยการปลูกไว้ในกระถาง เช่น พริก โหระพา กระเพรา แมงลัก ชะพลู ผักชี ผักแพว เป็นต้น ซึ่งปลูกง่าย และมีคุณค่าทางโภชนาการสูง อีกทั้งยังปลอดภัยจากสารพิษ สำหรับผู้ที่มีที่ดินพอปลูกผักริมรั้ว ที่เป็นไม้ยืนต้นที่เก็บไว้กินได้หลาย ๆ ปี เช่น แค กระถิน ชะอม สะเดา การนำพืชเหล่านั้นมาปลูกในที่ไม่ต้องการการดูแลมากนัก นอกจากจะเก็บมาเป็นอาหาร ที่มีคุณค่าแล้ว ยังช่วยเป็นรั้วบ้าน และให้ร่มเงาทำให้สดชื่น ถ้าเหลือกินในครอบครัวก็สามารถแบ่งให้เพื่อนบ้าน หรือเก็บไปขายได้

จากที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาดั้งเดิม วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยโบราณที่อยู่แบบอบอุ่นพึ่งตนเองได้ ปัจจุบันคนไทยกำลังหวนคืนสู่บรรยากาศนั้น เพื่อความเป็นอยู่ที่เป็นเอกลักษณ์ของคนไทย การช่วยเหลือจุนเจือกัน การช่วยเหลือตัวเองในระดับครอบครัว ชุมชน เป็นประเด็นที่น่าสนใจ ที่คนไทยควรจะเห็นความสำคัญ เพื่อความอยู่รอดของเราคนไทย และเพื่อชาติไทย

คุณค่าของสมุนไพร มีมากมายมหาศาล ซึ่งประเทศไทยเป็นประเทศที่โชคดี เพราะมีสมุนไพรนานาชนิด ขึ้นเองตามธรรมชาติ เมื่อต้องการปลูกขยายพันธ์ก็ทำได้ง่าย ซึ่งขณะนี้กระทรวงสาธารณสุขได้มีนโยบายในการสนับสนุน ส่งเสริมให้นำเอาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย หรือการกินอยู่อย่างวิถีไทยขึ้นมาใช้ เพื่อส่งเสริมรักษาบำรุงสุขภาพ ในยุคปัจจุบัน โดยให้คัดและเลือกสรรภูมิปัญญาที่เป็นผลและสามารถอธิบายได้ สำหรับสิ่งที่นำมาใช้ในสังคมทั่วไปได้อย่างดีในขณะนี้ก็คือ การส่งเสริมให้ประชาชนใช้ผักพื้นบ้าน ซึ่งอุดมไปด้วยวิตามิน เอ อี ซี และผลไม้ไทย ซึ่งทั้งผักก็ดี ผลไม้ก็ดี สมุนไพรก็ดีนั้น สามารถนำเอามาใช้ทั้งในรูปแบบยา อาหาร โดยเฉพาะ

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

อย่างยิ่งการนำเอาสมุนไพร และผลไม้มาใช้ในรูปแบบของเครื่องดื่มสมุนไพรนั้น เป็นที่นิยมอย่างยิ่ง และเป็นสิ่งที่ประชาชนสามารถทำด้วยตนเองได้ จนเข้าไปอยู่ในระบบของวิถีชีวิตประจำวันได้อย่างง่ายดาย พืช และผลไม้ มีประโยชน์มากมาย ซึ่งประโยชน์โดยตรงที่ได้จากการรับประทานก็คือ ดับกระหาย แต่ประโยชน์อันเป็นคุณสมบัติหนึ่งที่เราทุกคนควรทราบนั่นก็คือ สรรพคุณทางยาของพืช และผลไม้นั้น ๆ อันเป็นภูมิปัญญาของไทยที่นับว่ามีประโยชน์ยิ่ง

สมุนไพรบางชนิดเมื่อมาทำเป็นเครื่องดื่มแล้ว ทำให้ผู้บริโภคได้รับวิตามินซีมากขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยลดคอเลสเตอรอล และช่วยในการรักษาโรคบางโรคให้ประสบความสำเร็จดียิ่งขึ้น เพราะคุณประโยชน์ที่มาพร้อมกับการเป็นอาหารและเครื่องดื่มจากสมุนไพรแต่ละชนิดมีหลายประการ เช่น (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, 2544)

กระเจี๊ยบแดง ช่วยย่อยอาหาร ละลายเสมหะ ขับปัสสาวะ เป็นยาบำรุงธาตุ และยาระบาย

แครอท มีฤทธิ์ในทางขับปัสสาวะ มีน้ำมันหอมระเหย มีฤทธิ์ในทางขับพยาธิไส้เดือน บัวบก แก้ฟกช้ำได้ ลดการอักเสบได้ดี แก้ร้อนในกระหายน้ำ ขับปัสสาวะ

ฝรั่ง แก้อาการท้องเดินและมีฤทธิ์เป็นยาระบายอ่อน ๆ

มะเขือเทศ ช่วยย่อย อาหารดีขึ้น ช่วยระบาย และช่วยฟอกเลือด

ขิง บรรเทาอาการจุกเสียด รักษานิ่ว ช่วยย่อยอาหารฆ่าพยาธิ รักษาโรคตา บิด ลมป่วง ท้องร่วงอย่างแรง อาเจียน

มะละกอ ช่วยขับประจำเดือน ลดไข้ ขับปัสสาวะ แก้กลากเกลื้อน

ว่านหางจระเข้ รักษาโรคหนองใน เป็นยาระบาย และเป็นยาถ่ายจะออกฤทธิ์ที่ลำไส้ใหญ่ รักษาโรคหนองใน

ส้มเขียวหวาน แก้ลมวิงเวียน หน้ามืดตาลาย แก้ลมจุกเสียด แน่นเฟ้อ น้ำจากผล ให้วิตามินซี รักษาโรคเลือดออกตามไรฟัน บำรุงร่างกาย แก้ไอ และขับเสมหะ

อ้อย ใช้รักษาปัสสาวะพิการ รักษาขัดเบา แก้อาการช้ำ รักษานิ่ว อาการไอ แก้ไข้ รักษาอาการโรคไซนัส เป็นยาบำรุงหัวใจ

แคนตาลูป เป็นยาขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ ขับน้ำนม ขบเหงื่อ บำรุงหัวใจ สมอง

ตะไคร้ รักษาโรคหืด แก้ปวดท้องขับปัสสาวะ และแก้อหิวาตกโรค แก้ ปัสสาวะพิการ แก้นิ่ว บำรุงธาตุ แก้เบื่ออาหาร

เตยหอม ลดอาการกระหายน้ำ บำรุงหัวใจ ทำให้ชุ่มชื่น เป็นยาขับปัสสาวะ รักษาโรคเบาหวาน และแก้กระษัยน้ำเบาพิการ

มะขาม เป็นยาแก้ไอ แก้โรคบิด ขับเสมหะในลำไส้ แก้อาการท้องผูก เป็นยาระบาย แก้ไอ ขับเสมหะ

กล้วยหอมมีน้ำตาลหลายชนิด มีสารเพคติน มีโปรตีน วิตามินเอ และซี ธาตุฟอสฟอรัส และแคลเซียม

มะนาวเป็นยาแก้ไอ ละลายเสมหะ แก้ท้องอืด ท้องเสีย ช่วยขับลม แก้กระหายน้ำ แก้ร้อนใน บำรุงธาตุ แก้เลือดออกตามไรฟัน และถ่ายพยาธิ

ระกำ กินเป็นยาแก้ไอ ขับเสมหะเป็นยาขับเสมหะ รักษากำเดา รักษาเลือดออกตามไรฟัน

สละ มีกรดอินทรีย์ น้ำตาล วิตามินซีเล็กน้อย มีธาตุแคลเซียม ฟอสฟอรัส และสารอื่น ๆ

แห้ว แก้ปวดเหงือกปวดฟัน เป็นยาแก้ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงธาตุ ขับน้ำนม สมานแผลในทางเดินอาหารและกระตุ้นการทำงานของร่างกาย

แอปเปิ้ล รักษาเลือดคั่งค้างหลังคลอด รักษาอาการไข้ แผลจากไฟ อาการท้องผูกเป็นประจำ นอนไม่ค่อยหลับ โรคเกี่ยวกับไต บำรุงร่างกายทารก บำรุงปอด

สับปะรด แก้นิ่ว ขับปัสสาวะ ทำให้ไตมีคุณภาพดี

สำหรับพืชผักผลไม้อีกหลายชนิดที่มีคุณค่าทางสมุนไพรที่นำมาช่วยส่งเสริมสุขภาพและรักษาโรคได้อีกมากมาย และถ้านำสรรพคุณของพืชผักผลไม้ต่างมาแยกเป็นส่วน ๆ ก็จะพบคุณค่ามากยิ่งขึ้น ดังที่ สุนทรี สิงบุตรา (2535, หน้า 122–123) ได้แยกสรรพคุณของสับปะรดไว้เป็นส่วน ๆ ว่า *<u>ราก</u> เปลือกและจุก ใช้แก้นิ่ว ขับปัสสาวะ แก้กะษัย แก้หนองใน แก้มุดตะกิตระดูขาว แก้ขัดข้อ <u>หนาม</u> แก้พิษฝีต่าง ๆ แก้ไข้ ลดความร้อน แก้ไข้กาฬ <u>ใบสด</u> ใช้เป็นยาถ่ายและฆ่าพยาธิในทางเดินอาหาร <u>ผลสุก</u> แก้เสมหะ แก้น้ำลายเหนียว แก้ไอ ระงับอาการอักเสบบวมของเนื้อเยื่อ ขับปัสสาวะ ฟอกโลหิต ป้องกันโรคลักปิดลักเปิด ขับเหงื่อ บำรุงกำลัง ช่วยย่อยอาหาร แก้หนองใน <u>ผลดิบ</u> ใช้ห้ามโลหิต แก้โรคทางเดินปัสสาวะ ฆ่าพยาธิ และขับโลหิตระดู <u>ไส้กลาง</u> แก้ปัสสาวะขัด <u>แขนงและยอดอ่อน</u> แก้โรคนิ่ว* เป็นต้น

และถ้าแยกคุณสมบัติตามรสชาติก็สามารถบอกได้ชัดเจนดังนี้ (ข่าวสารการแพทย์แผนไทย, 2542,หน้าที่ 4-5)

รสฝาด มีสรรพคุณทางยา คือ ช่วยสมานแผล แก้ท้องร่วง บำรุงธาตุในร่างกาย เช่น ยอดมะม่วง ยอดมะกอก ยอดจิก ยอดกระโดน ฯลฯ

รสหวาน มีสรรพคุณทางยา คือ ช่วยให้มีการดูดซึมได้ดีขึ้น ทำให้ชุ่มชื้น บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย เช่น เห็ด ผักหวานป่า ผักชี้หูด บวบ น้ำเต้า ฯลฯ

รสเผ็ดร้อน มีสรรพคุณทางยา คือ แก้ท้องอืด แก้ลมจุกเสียด ขับลม บำรุงธาตุ เช่น ดอกกะทือ กระเทียม ดอกกระเจียวแดง ดีปลี พริกไทย ใบชะพลู ขิง ข่า ขมิ้น กระชาย ฯลฯ

รสเปรี้ยว มีสรรพคุณทางยา คือ ขับเสมหะ ช่วยระบาย เช่น ยอดมะขามอ่อน มะนาว ยอดชะมวง มะดัน ยอดมะกอก ยอดผักติ้ว

รสหอมเย็น มีสรรพคุณทางยา คือ บำรุงหัวใจ ทำให้สดชื่น แก้อ่อนเพลีย เช่น เตยหอม โสน ดอกขจร บัว ผักบุ้งไทย เป็นต้น

รสมัน มีสรรพคุณทางยา คือ บำรุงเส้นเอ็น เป็นยาอายุวัฒนะ เช่น สะตอ เนียง ขนุน อ่อน ถั่วพู ฟักทอง กระถิน ชะอม

รสขม มีสรรพคุณทางยา คือ บำรุงโลหิต เจริญอาหาร ช่วยระบาย เช่น มะระขี้นก ยอก หวาย ดอดขี้เหล็ก ใบยอ สะเดา เพกา ผักโขม

นอกจากนี้สมุนไพรจากผักพื้นบ้าน ยังมีสารช่วยป้องกันการเกิดโรคมะเร็ง โรคความดันโลหิตสูง โรคเบาหวาน สร้างภูมิต้านทานให้กับร่างกาย เพราะในผักพื้นบ้านสด ๆ มีวิตามินซีสูง ซึ่งมีบทบาทในการสร้างภูมิต้านมะเร็ง คือ เป็นสารต้านอนุมูนอิสระ สามารถปกป้องเซลล์ในร่างกายจากการเป็นมะเร็ง อีกทั้งยังช่วยเพิ่มความแข็งแรง และเพิ่มประสิทธิภาพ ของการทำงานของเม็ดเลือดขาวได้

สำหรับชุมชนบ้านชากตับเต่ามีภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่เด่นชัดคือการใช้สมุนไพรเพื่อการบริโภค ซึ่งส่วนมากใช้ประกอบอาหาร เช่น ผักพื้นบ้าน ผลไม้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านมาแต่สมัยโบราณ ที่มักจะเก็บผักพื้นบ้านจากริมรั้ว จากป่า ไร่นา หรือสวน เป็นผักสด ๆ มาประกอบเป็นอาหาร ผักสดยิ่งสดเท่าไรก็ยิ่งมีวิตามินซีสูงเท่านั้น ดังนั้นการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนไทย คือ ผักบางชนิดนำมารับประทานสด ๆ กับน้ำพริก ซึ่งได้วิตามินซี และเกลือแร่อื่น ๆ สูง ในบางชนิดอาจจะเป็นอันตราย ก็จะทราบว่าก่อนจะรับประทาน ต้องนำมาลวก ต้ม ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งเป็นการดูแลสุขภาพของตนเองด้วยวิธีธรรมชาติ การรับประทานผักพื้นบ้านที่ปลอดสารพิษ หรือปลูกผักไว้รับประทานกันเองในครัวเรือน นอกจากจะช่วยป้องกันการเกิดโรคต่าง ๆ แล้วยังช่วยประหยัด และช่วยสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีให้กับชุมชนด้วย ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพรทั้งหมดที่มีอยู่ในบ้านชากตับเต่า เป็นการบริโภคในครอบครัว และจะทำการถ่ายทอดสู่ลูกหลานหรือบุคคลในครอบครัวเท่านั้น สำหรับครูภูมิปัญญาก็เกิดจากกระบวนการธรรมชาติ ซึ่งผู้ที่สนใจจะเป็นผู้เรียนเองโดยธรรมชาติ (ชายอายุ 54 ปี) จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น พบว่าสมุนไพรที่ชุมชนบ้านชากตับเต่านำมาประกอบอาหารจนเป็นเอกลักษณ์เด่นชัดของชุมชนก็คือ สมุนไพรกะทือ

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

กะทือ เป็นสมุนไพร ที่นอกจากจะนำมาประกอบเป็นอาหารแล้ว ยังมีคุณสมบัติเป็นยา ซึ่งจากการวิเคราะห์ทางกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ พบว่ามีข้อมูลทางพฤกษศาสตร์ เกี่ยวกับกะทือดังนี้

กะทือ มีชื่อทางชื่อวิทยาศาสตร์ คือ Zingiber zerumbet (Linn.) Smith. ในวงศ์ Zingiberaceae ไม่มีชื่อทางภาษาอังกฤษ และมีชื่อท้องถิ่น คือ กะทือป่า, กะแวน, กะแอน, เปลพ้อ, เฮียวข่า, เฮียวแดง, แฮวดำ

http://www.mahidol.ac.th/mahidol/py/mpcenter/html/zinzerum.html - index.

สำหรับหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ ของกะทือนั้น มีนักการศึกษาและนักวิทยาศาสตร์หลายคนได้ทำการศึกษาไว้ ซึ่งพบว่ามีฤทธิ์ที่ส่งผลต่อร่างกาย คือ

1. ฤทธิ์ขับลม และเป็นน้ำมันหอมระเหยมีฤทธิ์ช่วยขับลม (Ross MSF, Brain KK., 1977, pp.158-176)

2. ฤทธิ์ลดการบีบตัวของลำไส้ พบฤทธิ์คลายกล้ามเนื้อเรียบของหนูตะเภา (Thamaree, & others,1985, pp. 39-51)

3. ฤทธิ์ต้านแบคทีเรีย พบว่าสารสกัดกะทือด้วยแอลกอฮอล์ มีฤทธิ์ฆ่าเชื้อแบคทีเรีย *E. coli*., Shigella flexneri, Salmonella typhosa, Vibrio cholerae, V. parahaemolyticus (Gristsanapan Chulasiri, 1983, pp. 119-22)

4. การทดสอบความเป็นพิษ พบว่าเมื่อป้อนสารสกัดด้วยแอลกอฮอล์ในขนาด 10 กรัม/กิโลกรัม โดยผ่านเข้าทางช่องท้อง หรือฉีดเข้าใต้ผิวหนังหนูถีบจักร ไม่พบความเป็นพิษ ซึ่งขนาดที่ใช้เป็น 250 เท่า ของที่ใช้ในตำรับยา (Mokkhasmit & others.,1971, pp. 36-65.)

5. ไม่มีฤทธิ์ก่อกลายพันธุ์ สำหรับสารสกัดทั้งน้ำร้อน และน้ำจากรากของกะทือขนาด 0.5 ซี.ซี./Disc ไม่พบฤทธิ์ก่อกลายพันธุ์กับ B. subtillis สาย H-17 และ M-45 (Rec-) (Ungsurungsie & others, 1982, pp. 527-530)

การใช้กะทือเพื่อเป็นยา จะใช้เหง้าหรือหัวสดปิ้งไฟฝนกับน้ำปูนใสประมาณครึ่งแก้ว เอาน้ำดื่ม รักษาอาการแน่นจุกเสียด (กองวิจัยการแพทย์, 2526, หน้า 12)

การใช้กะทือเพื่อเป็นอาหาร ผู้นำมาใช้จะนำเหง้าแก่มาทำเป็นแกง เหง้าอ่อนนำมาดองและเป็นผักดิบ กะทือ เป็นสมุนไพรที่ชุมชนบ้านชากตับเต่า นำมาเป็นอาหารประจำถิ่น เพราะไม่ว่าจะมีงานที่ใด ๆ ในหมู่บ้าน อาหารที่แม่ครัวต้องปรุงไว้ให้ผู้มาร่วมงานได้รับประทานกันเสมอก็คือ แกงกะทือ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นหาได้ง่ายตลอดปี เพาะพันธุ์ง่าย (ชายอายุ 82 ปี)

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรสมุนไพรที่มีอยู่ในทุกท้องถิ่นในประเทศไทย มีคุณค่ามากมาย โดยไม่ต้องลงทุนซื้อหามากนัก หรือหากต้องซื้อหาก็ได้มาง่ายและราคาถูก หากคนไทยได้มีการพัฒนาการศึกษา และได้หันกลับมาพิจารณาภูมิปัญญาดั้งเดิม วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยโบราณที่อยู่แบบอบอุ่นพึ่งตนเองได้ จะพบสิ่งที่มีคุณค่ายิ่งอยู่ใกล้ตัวนี่เอง โดยเฉพาะเรื่องการใช้พืชผักผลไม้ที่มีสรรพคุณทางสมุนไพร ซึ่งยุคนี้คนไทยกำลังหวนคืนสู่บรรยากาศนั้น โดยการพึ่งพาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตน ก็เพราะคุณค่าของความเป็นอยู่ที่เป็นเอกลักษณ์ของคนไทย การช่วยเหลือจุนเจือกัน การช่วยเหลือตัวเองในระดับครอบครัว ชุมชน เพื่อความอยู่รอดของตน และเพื่อชาติไทย

การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการพัฒนาประเทศด้วยการปรับระบบการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้าสู่ระบบการศึกษาในโรงเรียน (กรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันอังคารที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2542) ซึ่งสถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาและการศึกษาไทย สำนักงาน คณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ ได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการครูภูมิปัญญาไทยของแต่ละภูมิภาค ขึ้นเมื่อ มกราคม พ.ศ 2542 โดยให้ผู้ทรงภูมิปัญญาจากแต่ละภาค ได้หยิบยกโครงการกิจกรรมที่เป็นแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตน มาเป็นกรณีศึกษา แล้วร่วมกันวิเคราะห์กับคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ก่อนนำเข้าสู่ระบบการศึกษา ด้วยการ สนับสนุน และ ส่งเสริมศักยภาพให้กับผู้ทรงภูมิปัญญา ได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดความรู้ของตน อย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นการยกระดับให้ภูมิปัญญาไทยมีบทบาทสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนและสังคมไทย และในการประชุมครั้งนี้ ดร.นันทสาร สีสลับ ได้บรรยายเรื่อง "ยุทธศาสตร์การส่งเสริมภูมิปัญญาไทย เพื่อพัฒนาการศึกษา" มีข้อความส่วนหนึ่งว่า *"คนไทยขาดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาเดิมของตน หันไปสนใจภูมิปัญญาสมัยใหม่ ที่ทำลายสภาพแวดล้อม และทำให้การดำรงชีวิตของผู้คนผิดปกติไป ซึ่งการศึกษาในปัจจุบัน เป็นระบบแบบมูลค่าที่ต่างจากคุณค่าความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่สามารถนำมาใช้ให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตได้ ดังนั้นควรนำภูมิปัญญาไทยกลับเข้าสู่ระบบการศึกษา และให้ผู้ทรงภูมิปัญญา สร้างสรรค์ ถ่ายทอด ความรู้ อย่างต่อเนื่องอันเป็นการยกระดับครูภูมิปัญญาไทย ให้เป็นที่ยอมรับ"* ดร.นันทสาร ยังได้เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างครูภูมิปัญญาและครูในระบบการศึกษาไว้ว่า ครูภูมิปัญญาจะได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากการสั่งสมประสบการณ์ชีวิต เนื้อหาความรู้ที่สอนจึงเป็นองค์รวมเกี่ยวกับ วิถีชีวิตและใช้วิธีการสอนแบบปฏิบัติจริง ให้สัมพันธ์กับวิถีชีวิต เพื่อเป้าหมายให้สามารถแก้ปัญหาในวิถีชีวิตให้มีความสุขตามธรรมดา แบบเศรษฐกิจพอเพียง และในงานเดียวกัน ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ได้กล่าวถึง "ครูภูมิปัญญาไทย : มิติใหม่ ของ การจัดการศึกษา" ว่า ปัจจุบันคนไทยถูกล้างสมอง ให้รับรู้ทุกสิ่งอย่าง

ตื้นเขิน และลืมที่จะเรียนรู้ตนเอง โดยเฉพาะมรดกทางปัญญา ที่บรรพบุรุษสั่งสมมา จนเมื่อต่างชาติให้ความสนใจ คนไทยจึงหันมาเห็นความสำคัญตาม และภูมิปัญญาไทย ไม่ใช่สินค้า แต่เป็นศักยภาพที่มีอยู่ในทุกคน เพียงแต่ต้องมีผู้สะกิดให้ตื่นขึ้นมา ภูมิปัญญาไทยมีมากมายในทุกภาค และเป็นทรัพย์อันยิ่งใหญ่ ที่คนไทยมีร่วมกัน และยังมีธรรมชาติที่อุดม จนชาวต่างชาติพากันอิจฉา แต่เรากลับให้ต่างชาติมาหาผลประโยชน์ โดยใช้คนไทยเป็นพื้นฐาน และให้ผลตอบแทนเพียงเล็กน้อย จึงเป็นการไม่ยุติธรรมเลย เนื่องจากระบบโลกที่ไร้พรมแดน ทำให้ความรู้กระจายอย่างรวดเร็ว แต่เป็นเพียง ความรู้ ที่ฉาบฉวย ดังนั้น การศึกษาควรมาเน้น ให้เด็กได้รับความรู้ที่เหมาะสม ในเรื่องเดียวกัน ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม กล่าวว่า "ครูต้องเริ่มต้นสอนจากความรู้ตามสภาพแวดล้อม ทรัพยากรและประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ แต่ในระบบการศึกษาไม่ได้ให้ความสำคัญที่จุดนี้ ผมอยากเห็นครูภูมิปัญญาทำให้เด็กเกิดปัญญาขึ้นจริง เราจะได้นำภูมิปัญญาไทย สิ่งที่เคยถูกมอง ว่าเป็นสิ่งล้าหลังมาแก้ปัญหาสังคมให้ดู" ส่วน ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ รองปลัดกระทรวง ศึกษาได้ให้ ความเห็นว่า *"กระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ ที่ครูภูมิปัญญามีอยู่แล้ว ควรนำมาจัดใส่ในระบบการศึกษา เพื่อให้เด็กได้เรียนรู้ภูมิปัญญาไทย ผสมผสานไปกับภูมิปัญญาสากล"* และในการเสวนาเรื่อง "แนวทางการสนับสนุนกิจกรรมของครูภูมิปัญญาไทย" อ.สมจิตร กล่าวว่า *"แต่เดิมภูมิปัญญาอยู่ในครอบครัวชุมชน แต่เมื่อไทยกลายเป็นประเทศไร้พรมแดน ความต้องการครูในสายต่าง ๆ ก็เพิ่มมากขึ้น ลำพังเฉพาะครูของรัฐที่มีอยู่ไม่พอ และไม่ทันกับในส่วนที่ประเทศต้องต่อสู้กับวิกฤติ ผมเห็นว่าครูแห่งชาติและครูที่ได้รับการขึ้นทะเบียนยอมรับ น่าจะมีมูลนิธิ สมาคม เครือข่ายขึ้นมา เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ซึ่งจะเป็นสากลมากขึ้นเป้าหมายสูงสุดของเกษตรกรรม ไม่ใช่การเพาะปลูก แต่เป็นการบ่มเพาะความเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นการเรียนการสอนควรเน้นถึงการเป็นมนุษย์ที่แท้จริง ส่วนเรื่องการสอนในตำรา เป็นเรื่องรองลงมา "* ดร.นันทสาร ได้กล่าวอีกว่า *"อย่าไปหวังกับการศึกษาแบบมูลค่าจากทางภาครัฐ เพราะสิ่งที่ให้กลับสู่แผ่นดินนั้นเป็นสิ่งที่ดูแล้วผิวเผิน อย่างนักศึกษาที่กระโดดตึกตายกัน มันแสดงออกได้ว่าด้านปัญญาไม่ได้ทรงภูมิปัญญาเลย เรียนอะไรมามากมาย จำความรู้มาเยอะ แต่มาวันหนึ่งเมื่อประสบปัญหาก็มากระโดดตึกตาย แต่สิ่งที่ไม่ผิวเผิน คือ ตัวภูมิปัญญาที่แท้จริง"*

จะเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากทรัพยากรที่พอเหมาะกับท้องถิ่นนั้น หากได้นำมาจัดเป็นระบบ เป็นหมวดหมู่เพื่อถ่ายทอดเป็นกระบวนการเรียนรู้แก่คนรุ่นหลังก็จะยังประโยชน์แก่คนในพื้นถิ่นนั้น ซึ่งคนแต่คนเป็นกำลังที่สำคัญยิ่งของชาติ นั่นหมายถึงจะนำพาให้ชาติไปสู่ความมั่นคงที่เหมาะเจาะ ยั่งยืนและเข้มแข็ง

ความพยายามในการสร้างชุมชนเข้มแข็งหรือชุมชนยั่งยืน ถือว่าเป็นทางออกที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อสังคมไทยในขณะนี้ ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2540,หน้า 3 -22) กล่าวว่า นัก

เศรษฐศาสตร์มักให้ความสำคัญต่อการรักษาเสถียรภาพค่าเงินบาท และการแก้ปัญหาสภาพคล่องทางด้านเศรษฐกิจ แต่นักพัฒนาส่วนใหญ่เน้น "การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน" โดยสร้าง "การเรียนรู้" ให้ชุมชนสามารถ "พึ่งตนเองได้" ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของแผนฯ 8 ที่ใช้ "คน" เป็น "ศูนย์กลาง" ของการพัฒนา ในปัจจุบันยังไม่มีข้อสรุป "ตัวชี้วัด" ความเข้มแข็งของชุมชน ที่คนในชุมชนสามารถนำไปใช้ประเมินได้ด้วยตนเองได้ แต่จากการระดมความคิดจาก หลายฝ่ายที่นำโดยนายแพทย์ประเวศ วะสี เมื่อต้นปี 2541 ได้ให้ความสำคัญ ต่อ 6 พลังสร้างสรรค์ภายในชุมชน คือ (1) พลังคน (2) พลังกลุ่ม (3) พลังทุน (4) พลังธุรกิจ (5) พลังเอื้ออาทร และ (6) พลังการเรียนรู้ และแม้คำกล่าวที่ว่า ปัจจุบันยังไม่มีข้อสรุปตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน แต่ข้อคิดเกี่ยวกับ 6 พลังสร้างสรรค์ในชุมชน ก็ถือเป็นข้อสรุปจากความเป็นจริงหรือจากปฏิบัติสู่ทฤษฎี และจากทฤษฎีย้อนกลับไปสู่การปฏิบัติที่มีความเป็นเอกภาพเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนั้น พิทยา ว่องกุล (2542, หน้า 66-67) ยังมีข้อเสนอในเรื่องฐานคิดในการพัฒนาธุรกิจชุมชน ไม่ว่าจะเป็นศิลปหัตถกรรมชุมชน งานประดิษฐ์สร้างสรรค์ในชุมชน งานประณีตฝีมือในชุมชน เพื่อการส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งหรือยั่งยืนนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ยึดแนวพระราชดำริในการพัฒนา "เศรษฐกิจพอเพียง" ตามขั้นตอน "ทฤษฎีใหม่"

2. สร้าง "พลังทางสังคม" โดยการประสาน "พลังสร้างสรรค์" ของทุกฝ่ายในลักษณะ "พหุภาคี" อาทิ ภาครัฐองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการธุรกิจเอกชน สื่อมวลชน ฯลฯ เพื่อใช้ขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาธุรกิจชุมชน

3. ยึด "พื้นที่" เป็นหลัก และใช้ "องค์กรชุมชน" เป็นศูนย์กลางการพัฒนา ส่วนภาคอื่น ๆ ทำหน้าที่ช่วยกระตุ้นอำนวยความสะดวก ส่งเสริมและสนับสนุน

4. ใช้ "กิจกรรม" ของธุรกิจชุมชนเป็น "เครื่องมือ" สร้าง "การเรียนรู้" และ "การจัดการ" ร่วมกันพร้อมทั้งพัฒนา "อาชีพที่หลากหลาย" เพื่อเป็น "ทางเลือก" ของคนในชุมชน ซึ่งมีความแตกต่างกันทั้งด้านเพศ วัย การศึกษา ความถนัด ฐานะเศรษฐกิจ ฯลฯ

5. ส่งเสริม "การรวมกลุ่ม" และ "การสร้างเครือข่าย" องค์กรชุมชน เพื่อสร้าง "คุณธรรมจริยธรรม" และ "การเรียนรู้ที่มีคุณภาพ" อย่างรอบด้าน อาทิเช่น การศึกษาสาธารณสุข การฟื้นฟูวัฒนธรรม การจัดการสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

6. วิจัยและพัฒนา "ธุรกิจชุมชนครบวงจร" (ผลิต-แปรรูป-ขยาย-บริโภค) โดยให้ความสำคัญต่อ "การมีส่วนร่วม" ของคนในชุมชน และ "ฐานทรัพยากรของท้องถิ่น" ควรเริ่มพัฒนาจากวงจรธุรกิจขนาดเล็กในระดับท้องถิ่นไปสู่วงจรธุรกิจที่ใหญ่ขึ้นระดับประเทศและระดับต่างประเทศ

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

7. พัฒนาองค์กรธุรกิจชุมชนที่มี "คักยภาพสูง" ของแต่ละเครือข่ายให้เป็น "ศูนย์การเรียนรู้ธุรกิจชุมชน" ที่มีข้อมูลข่าวสารธุรกิจนั้น ๆ อย่างครบวงจร พร้อมทั้งใช้เป็นสถานที่สำหรับศึกษา ดูงาน และฝึกอบรม จากที่กล่าวมาภายใต้ประเด็นภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับกระบวนการถ่ายทอดเพื่อพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็งหรือชุมชนยั่งยืน สามารถสรุปได้โดยรวมดังนี้

ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นเฉพาะในกรอบของการผลิตผลงาน เช่น กิจกรรมในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริศิลปาชีพ มีบทบาทที่ มิใช่เพียงการใช้ลอย การชื่นชมในตัวผลงานเท่านั้น แต่ผลงานดังกล่าวก่อผลต่อเศรษฐกิจชุมชน ต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน และส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน จนเป็นที่รู้จักกันดีทั่วประเทศ และเผยแพร่ไปทั่วโลก

ประการที่สอง ในอีกด้านหนึ่ง ความเข้มแข็งของชุมชนมิได้หมายเพียงการที่ชุมชนมีรายได้ หรือสามารถพัฒนาการผลิต พัฒนาการบริหารจัดการ เพื่อพัฒนาผลผลิต พัฒนารายได้จากนอกชุมชนเท่านั้น แต่การผลิตตามวิถีชุมชนได้กลายเป็นเครื่องมือในการสร้างงาน อันเป็นภูมิปัญญาของชุมชน เกิดเป็นวัฒนธรรมชุมชน จริยธรรมของชุมชน การอยู่ร่วมกันในชุมชน ที่มีความหมายเชิงโครงสร้างที่สำคัญอีกด้วย

ประการที่สาม ชุมชนที่เข้มแข็ง ชุมชนที่ยั่งยืน ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความพยายามหาทางออกในการแก้ปัญหาวิกฤติทางสังคม ที่หวนกลับมาศึกษาตัวเอง จากฐานรากทางวัฒนธรรมของตน ที่มีความเป็นตัวของตัวเอง มากกว่าการคิดแต่จะพึ่งพาแนวทางแก้ปัญหาจากผู้อื่น ซึ่งจากจุดนี้จะส่งผลทำให้สังคมเกิดสำนึกในเรื่องการรู้จักนับถือตัวเอง ภูมิใจในตัวเอง เชื่อมั่นในตัวเอง แต่ต้องไม่หลงตัวเอง อันตรงกันข้ามกับการไม่นับถือตนเอง ซึ่งนำไปสู่การพึ่งพาผู้อื่นจนอาจถึงขั้นสูญเสียอธิปไตยทางจิตวิญญาณ

มีผู้เสนอความเห็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับฐานในการพัฒนาธุรกิจชุมชน ไม่ว่าจะเป็นศิลปหัตถกรรมชุมชน งานประดิษฐ์สร้างสรรค์ในชุมชน งานประณีตผีมือในชุมชน เพื่อการส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน เช่น สาระขัน(หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ คอลัมน์ จุดประกาย ฉบับประจำวันเสาร์ที่ 8 พฤษภาคม 2542) ได้กล่าวถึง พลังทุนทางสังคม จากชุมชนคลองขนมจีนว่า *" ...ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ เมืองหลวงอันวุ่นวาย ยังมีชุมชนเล็ก ๆ แห่งหนึ่งตั้งสงบอยู่ริมคลองขนมจีน อำเภอเสนา พระนครศรีอยุธยา ที่นี่... คือชุมชนตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นชัดถึงความเป็น " ชุมชนเข้มแข็ง " อันเนื่องมาจากพลังทุนทางสังคม ที่นี่...คือชุมชนแห่งการร่วมแรงสามัคคีใจเป็นพลังกู้ภัยเศรษฐกิจ และที่นี่...คือชุมชนแห่งหนึ่งที่กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม"*

วันชัย ดนัยตโมนุท (2542, หน้า 115-133) ได้กล่าวว่าสังคมมีทุนอยู่ในครอบครัว ชุมชน สถาบันทางศาสนา องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชน สถานประกอบการต่าง ๆ เอกชน หน่วยงาน

ทางการศึกษาและสถานศึกษา หน่วยราชการอื่น ๆ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในสังคม กลุ่มการรวมตัวทางสังคม และสถาบันอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งต่อไปนี้จะต้องมีการนำทุนทางสังคมมาสร้างความเข้มแข็งให้ประเทศชาติอย่างเป็นรูปธรรม ผลผลิตที่เกิดในชุมชนเกิดจากวิถีการดำเนินชีวิต โดยใช้ทรัพยากร ธรรมชาติในชุมชนนั้น ซึ่งส่วนมากยังไม่สามารถนำสู่กระบวนการการสร้างรายได้อย่างเป็นรูปธรรมพราะยังขาดองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง

องค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง จะเป็นองค์กรที่มีผู้นำที่ดี มีความรู้ความสามารถมีระบบที่จะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนผู้นำได้ ถ้าเกิดปัญหา สมาชิกสามารถตรวจสอบการทำงานของผู้นำได้โดยวิธีการต่าง ๆ ทางด้านผลงาน องค์กรต้องมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและท้ายที่สุดแล้วสามารถแก้ปัญหาชาวบ้านได้มากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ แต่องค์กรต่าง ๆ นั้นต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้อง กับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปจึงจะอยู่รอด องค์กรที่ดีในวันนี้ อาจจะไม่ดีในวันต่อ ๆ ไปได้ องค์กรชาวบ้าน จึงต้องมีการเสริมสร้างผู้นำใหม่ ๆ มาทดแทน มีการวางแผนการวิเคราะห์สภาพการณ์ต่าง ๆ เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร การกำหนดทิศทางที่ว่านั้นจะต้องมีอิสระภาพพอสมควร ไม่ถูกกำกับโดยหน่วยงานอื่น ๆ ถ้าจะมองกันที่ผลภายนอกองค์กรชาวบ้านที่มีคุณภาพ จะสำแดงออก ในลักษณะที่ว่าชาวบ้านมีอำนาจต่อรองมากขึ้น มีปากมีเสียงมากขึ้นเมื่อเทียบกับแต่ก่อน การสร้างองค์กรที่ว่านี้ต้องใช้เวลาและความเพียรพยายามนานอย่างยิ่ง (หนังสือพิมพ์โฟกัส, 20-26 ธันวาคม 2542)

ปัจจัยที่สำคัญยิ่งของการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ ให้เกิดความสำเร็จลุล่วงอย่างดีได้จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย ร่วมกันพัฒนาทุก ๆ ด้านไปพร้อม ๆ กัน การสร้างความมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญ ในการที่จะทำให้เป้าหมายการพัฒนาประเทศประสบผลสำเร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป้าหมายที่มุ่งให้เป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542, หน้า 5)

การกำหนดยุทธศาสตร์ เป็นปัจจัยสำคัญมากในการที่จะช่วยผลักดันให้การปฏิรูปองค์การต่าง ๆ ให้เกิดผลสำเร็จได้ การมีส่วนร่วมจึงนับว่าเป็นกลไกที่เป็นยุทธศาสตร์ในการปฏิรูประบบทุกองค์การด้วยดังนี้

1. รัฐต้องให้ความสำคัญและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง

2. ประชาชนและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย มีความตระหนักถึงความสำคัญและให้ความร่วมมือในการดำเนินการอย่างจริงจัง

3. บุคลากรทุกกลุ่มจะต้องได้รับ มีความรู้ ความเข้าใจ เพื่อให้เกิดความมุ่งมั่น และมีความพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนตนเอง เพื่อนำไปสู่การปฏิรูปองค์การ

4. ทุกองค์การต้องได้รับการระดมสรรพกำลังทางผู้นำ วิทยากร และนวัตกรรมใหม่ ๆ ในการปฏิรูปทุกองค์การอย่างเหมาะสม

วิถีชีวิตของชุมชน

วิถีชีวิตของชุมชน หมายถึง ประสบการณ์ กิจกรรม และการทำงาน ของประชาชน ในการดำเนินชีวิตประจำวัน (ประเวศ วะสี, 2544, หน้า 70)

การเรียนรู้ในวิถีชีวิต ก็คือการเอาชีวิตกับการศึกษามาไว้ด้วยกัน ซึ่งประเวศ วะสี (2544, หน้า 72-74) กล่าวว่า การเรียนรู้ในวิถีชีวิต คือการเอาชีวิต และการอยู่ร่วมกันเป็นตัวตั้ง อะไรที่จำเป็นแก่ชีวิตและการอยู่ร่วมกันที่ดี ก็เรียนรู้ไปในตัว หรือเรียนรู้อย่างบูรณาการไปในชีวิต เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เรียนรู้จากประสบการณ์ จากกิจกรรม และจากการทำงานร่วมกับชุมชน โดยมีองค์ประกอบต่าง ๆ คือ (ประเวศ วะสี, 2544, หน้า 71)

1. การเรียนรู้จากการสัมผัสความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์ ซึ่งเป็นการเสริมรากฐานทางจิตใจและปัญญา การสัมผัสกับความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์ จะทำให้ความทุกข์ของตนน้อยลง เพราะเห็นคนอื่นทุกข์กว่า

2. การเรียนรู้จากชาวบ้าน เป็นการสร้างศีลธรรมพื้นฐาน จะทำให้เคารพศักดิ์ศรี เคารพคุณค่าของความเป็นคนของทุกคน เป็นฐานของเรื่องสิทธิมนุษยชน ประชาธิปไตยความเสมอภาคของเพศหญิงและชาย การสร้างความยุติธรรมในสังคม แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การจัดบริการสุขภาพ การศึกษาและอื่น ๆ และเนื่องจาก "คนที่มีการศึกษา" เรียนแต่วิชาที่อยู่ในสถาบัน ทำให้ขาดความเชื่อมโยงต่อการดำรงชีวิต ไม่เข้าใจชาวบ้าน ไม่เห็นใจชาวบ้าน จึงต้องมีการแก้ไข โดยจัดให้ผู้เรียนและผู้สอน ได้ใช้ชีวิตร่วมกันในความเป็นอยู่จริง ๆ ของชาวบ้าน มีการเรียนรู้จากชาวบ้าน จะได้ไม่แปลกแยกจากความเป็นจริง เพราะในชุมชนมีครูที่เชี่ยวชาญในอาชีพต่าง ๆ อย่างหลากหลาย เช่น มีศิลปินชาวบ้าน มีปราชญ์ชาวบ้าน มีพระของชุมชน มีหมอพื้นบ้าน มีช่างหัตถกรรม ฯลฯ นักเรียนก็เรียนรู้อย่างสนุก และผูกพันกับชาวบ้าน เพราะมีชาวบ้านเป็นครู ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็จะได้เรียนรู้ระบบ ระเบียบวิธีการ ในการที่จะจัดลำดับการดำเนินชีวิตให้มีประสิทธิภาพขึ้น จากราชการทางการศึกษา

ดังนั้นเมื่อมีการเชื่อมโยงผูกพันกัน ต่างก็จะรู้สึกว่าแต่ละคนมีเกียรติ ความเคารพซึ่งกันและกันก็จะเกิดขึ้น พร้อม ๆ กับเกิดโครงสร้างของการเรียนรู้ ทั้งยังได้รูปธรรมแห่งจริยธรรมและคุณธรรมอีกด้วย ซึ่งนักเรียนเหล่านี้ก็คือ ลูกหลานของชาวบ้านในชุมชน ถึงอย่างไรเขาก็ต้องกลับ

คืนสู่ชุมชนเช่นกัน และเมื่อเกิดความผูกพัน ความเคารพ ยอมรับกันและกัน

การเรียนรู้กับการพัฒนาชุมชนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

เป็นที่ยอมรับว่าวิกฤตของการศึกษาไทย ส่งผลให้เกิดความล้มเหลวของการพัฒนาประเทศ ทุกระบบ จึงทำให้เกิดกระแสการปฏิรูปการศึกษาในที่สุด ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 อันเป็นกฎหมายสำคัญ ที่จะช่วยกำหนดทิศทางและนโยบายทางการพัฒนาประเทศในทุกระบบและทุกองค์การ และนำไปสู่การกำหนดกฎหมายย่อย ๆ ลงไปสู่การปฏิบัติ เนื่องจากขณะนี้ต่างยอมรับว่าพลังชุมชน โดยพยายามให้ประชาชนเกิดจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของพื้นที่ในชุมชน และประเทศ ด้วยการระดมไม้มน้าวให้ประชาชนมีส่วนร่วมโดยเริ่มจากการส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ดัง "มาตรา 8 ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา" มาตรา 9 การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษา โดยยึดหลัก 6 ประการ คือ (1) มีเอกภาพด้านนโยบาย และมีความหลากหลายในการปฏิบัติ (2) มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (3) มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษา (4) มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา และการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่อง (5) ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา (6) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์ปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น นอกจากนี้ยังกล่าวถึง ในมาตรา 24 การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการ ในข้อ 6 จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ และมาตรา 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้มีการจัดการศึกษา อบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญา และวิทยากรต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การพัฒนาระหว่างชุมชน

การพัฒนาระหว่างชุมชน ก่อให้เกิดการประสานและส่งเสริมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถจัดการศึกษาสอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานการศึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์การเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา

สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลาย มาตรา 57 ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษาและยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา ดังนั้นการร่วมถ่ายทอดความรู้ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น และการร่วมแสวงหาแหล่งการเรียนรู้ในชุมชน จึงจะเป็นวิธีการที่สำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา

การเกิดเป็นชุมชน ทำให้มีกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญา เพราะคนในสังคมจะมีการปฏิสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง ทางความคิดและพฤติกรรม เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2544, หน้า 15) กล่าวว่า กระบวนการถ่ายทอดวิถีการดำรงชีวิต (socialization) จะช่วยรักษาแผนการปฏิบัติของชุมชน (pattern maintenance) ให้คนรุ่นต่อไปได้รับรู้และเข้าใจถึงแนวทางปฏิบัติอย่างถูกต้องในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดที่กล่าวถึงนี้ จะต้องให้ความสำคัญกับการส่งผ่าน "หลักการ" ของชุมชนนิยม มากกว่าการเน้นย้ำถึง "รูปแบบปฏิบัติ" เนื่องจาก โลกแห่งความเป็นจริง มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้รูปแบบวิธีการปฏิบัติของชุมชนที่เคยทำมาในรุ่นก่อน ๆ อาจไม่สามารถนำมาปฏิบัติได้ในรุ่นถัดไป รูปแบบจึงอาจเปลี่ยนไปตามความเหมาะสม แต่ความสำคัญอยู่ที่หลักการอันดีงาม ที่ชุมชนนิยม การถ่ายทอดแบบแผนการดำเนินชีวิต ถ้ามีการถ่ายทอดอย่างถูกจุดจะทำให้เกิดความมั่นคงไม่ล่มสลาย

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544, หน้า 167) ได้กล่าวถึงกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมว่า เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อให้ผู้รับเกิด การเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตสิ่งใหม่ ๆ มีการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ที่มีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในขณะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้ชุมชนต้องคิดค้น มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา และแสวงหาทิศทางการพัฒนาที่หลากหลาย ซึ่งจะต้องทำการศึกษาเป็นกรณี ๆ ไป จึงจะทำให้เข้าใจถึงศักยภาพในการพัฒนาชุมชนระดับต่าง ๆ และเป็นผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยพัฒนาชุมชนขึ้นด้วย

กระบวนการเรียนรู้ ถือว่าเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการถ่ายทอด ที่ผู้เรียนรู้สามารถกำหนดวิถีชีวิตในความเป็นมนุษย์ของตนเองได้อย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น ซึ่งจากการค้นหาข้อมูลเบื้องต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านซากตับเต่า จังหวัดระยอง ซึ่งพบว่า ยังมีสมุนไพรหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University

ของประชาชน เช่น สมุนไพรกะทือ ไพล ข่า ตะไคร้ กะเพรา โหระพา มะกรูด มะนาว ฯลฯ ดังนั้น เพื่อให้ภาพรวมของปรากฏการณ์เด่นชัดขึ้น จึงกำหนดให้สมุนไพรกะทือเป็นตัวแทนสมุนไพรที่สะท้อนภาพของกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในครั้งนี้

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางศึกษา และนำมาประกอบเป็นแนวคิดในการศึกษาปรากฏการณ์การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชากตับเต่า จังหวัดระยอง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ศึกษาจริงต่อไป

มหาวิทยาลัยบูรพา Burapha University